

HERMENEVS

VEERTIGSTE JRG. / No. 3 / FEBRUARI 1969

Aan de lezer

De hiervolgende bijdragen, gewijd aan Herodotus, behandelen alle in langer of korter verband de plaats van Herodotus als historicus. De redactie heeft met opzet „doublures” in de verschillende betogen laten staan, omdat zij steeds vanuit een ander gezichtspunt optreden.

Met ingang van dit nummer zullen 4 bladzijden zijn gewijd aan *archeologisch nieuws*, dit in samenwerking met de *Vereeniging Antieke Beschaving*; de leden hiervan ontvangen in het vervolg overdrukken van deze bladzijden (zie ook blz. 169). De verzorging van deze rubriek berust vnl. bij Mevr. Prof. Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta. Het spreekt vanzelf, dat leden van het N.K.V. lid kunnen worden van bovengenoemde Vereeniging en andersom.

De vader der geschiedenis

Dit is de weergave van het onderzoek van Herodotus van Halicamassus, opdat wat door mensen tot stand is gebracht niet in de loop van de tijd in vergetelheid geraakt en de grote en bewonderenswaardige prestaties zowel van Grieken als van niet-Grieken niet zonder roem blijven; in het bijzonder (wordt uiteengezet) wegens welke oorzaak zij met elkaar in oorlog zijn geraakt (*Herodotus* 1, 1).

In het inleidend gesprek van zijn dialoog *De Legibus* (1, 5) beaamt Cicero, dat voor een historisch werk andere wetten gelden dan voor een dichtwerk. In de geschiedschrijving gaat het om de waarheid, poëzie wil vooral de lezer boeiende en aangename lectuur bieden (*delectatio*), „hoewel men zowel bij Herodotus, de vader der geschiedenis, als bij Theopompus talloze verdichte verhalen (*fabulae*) aantreft”. Hier wordt voor het eerst in onze overlevering Herodotus de vader van de geschiedenis genoemd. Dat is niet zo wonderlijk, want de Grieken hebben de eerste eeuwen na het verschijnen van Herodotus’

werk veel minder sterk dan latere geslachten de indruk gehad, dat de beoefening van de geschiedenis met Herodotus begonnen is. Zij kenden veel meer van het werk van de „logografen”, de voorgangers van Herodotus, van wie wij slechts schamele resten bezitten. Thucydides, die zijn grote voorganger nergens met name noemt, becritiseert hem in één adem met zijn voorgangers en tijdgenoten. Niet, dat Herodotus in de Griekse Oudheid niet veel gelezen zou zijn; er zijn aanwijzingen te over voor de populariteit van zijn werk. Blijkbaar was men van mening — en voor zover wij kunnen oordelen volkomen terecht — dat hij met hoofd en schouders boven zijn voorgangers en tijdgenoten uitstak, en dat zal er wel in aanzienlijke mate toe hebben bijgedragen, dat het werk van laatstgenoemden zo goed als geheel voor ons verloren is gegaan. Geen wonder, dat Aristoteles, wanneer hij in zijn *Poëtica* bij wijze van voorbeeld een geschiedschrijver noemt, als vanzelfsprekend daar Herodotus voor kiest (1451 b2). Overigens, Aristoteles spreekt daar over het verschil tussen geschiedschrijving en dichtkunst en hij noemt Herodotus niet als geschiedvorsers, maar als beoefenaar van het letterkundige genre der geschiedschrijving. Het is in een soortgelijk verband dat Cicero Herodotus de vader van de geschiedenis noemt. Als hij dan opmerkt, dat o.a. het werk van de vader der geschiedenis vele verdichte verhalen bevat, is het niet zijn bedoeling af te dingen op de kwaliteit van de historicus Herodotus (trouwens, deze vertelt vele schone verhalen, waarvan hij de historiciteit betwijfelt of ontkent), maar om er op te wijzen, dat men in sommige gerenommeerde geschiedwerken, ondanks hun gerichtheid op de *veritas*, ook veel kan aantreffen dat *delectatio* biedt.

Cicero's kwalifikatie van Herodotus als de vader van de geschiedenis is in moderne tijden gemeengoed geworden, en ook een — beduimelde — gemeenplaats. Men bedoelt dan echter niet alleen, dat hij de schepper is van de geschiedschrijving als literatuurvorm, maar ook en vooral, dat hij de grondlegger is van de beoefening der geschiedenis, van de geschiedvorsing evenzeer als van de geschiedschrijving. Men heeft echter ook Herodotus het recht op deze erenaam ontzegd en betoogd dat niet hij, maar Thucydides de grondlegger zou zijn van de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis; reeds David Hume zei, dat uitsluitend in de eerste bladzijde van Thucydides het begin van alle echte beoefening van de geschiedenis is te vinden. Er is reden om zich te verdiepen in de vraag, of Herodotus terecht de vader der geschiedenis wordt genoemd, en waarom. Niet, dat het op zichzelf een wereldschokkend vraagstuk is, of men Hero-

clotus zo mag noemen of niet, maar men wordt op deze wijze gedwongen zich te bezinnen op de betekenis van Herodotus in de ontwikkeling van de beoefening van de wetenschap der geschiedenis.

In de eerste plaats dient dan te worden opgemerkt, dat men Herodotus niet de vader der geschiedenis kan noemen omdat hij de eerste is geweest die een relaas van een stuk verleden te boek heeft gesteld. Dat is vóór hem ook reeds gedaan, niet alleen bij andere volken, zoals de Hethieten en de Israëlieten, maar ook door Grieken. Als Herodotus vader der geschiedenis mag heten, dan is dat om de bijzondere wijze waarop hij dat heeft gedaan, om het unieke van zijn prestatie, waardoor hij de grondslag heeft gelegd voor de studie der geschiedenis in de Grieks-Romeinse Oudheid en in de op deze voortbouwende Westerse wereld, dan is het omdat hij, ook al heeft men de geschiedenis in de Oudheid nooit in eigenlijke zin als wetenschap beschouwd, toch de grondlegger is geweest van de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis.

De *Historiën* van Herodotus zijn bij lange na niet zulk een monument van historische kritiek en zulk een model van gesloten causale verklaring van het verleden als het onvoltooide werk over de Peloponnesische oorlog van de ongeveer een generatie jongere Athener Thucydides. Daarom heeft men het bijzondere van Herodotus' prestatie wel gezocht in het brede, veelomvattende panorama dat hij op aantrekkelijke en artistiek verantwoorde wijze biedt van de wereld waar hij in leefde, in zijn „durchleuchtende Darstellung des geistigen Fluidums einer Zeit”¹, in zijn indrukwekkend vermogen tot aanvoelen van hetgeen historisch belangrijk is en van de geestelijke atmosfeer van een tijd². Een soortgelijke visie op de betekenis van Herodotus vindt men in een recente verhandeling van H. Strasburger³, die betoogt, dat de koele, zakelijke, kritische beschrijving van het politiek en militair gebeuren, „die Ereignisgeschichte nach thukydidischen Auswahlprinzipien”⁴ door de meesterhand van Thucydides groter invloed heeft uitgeoefend op de latere beoefening van de geschiedenis, dan Herodotus. Doch terwijl bij von Fritz meer de nadruk valt op de onvolkomenheden van Herodotus als weten-

¹ K. v. Fritz, *Die griechische Geschichtsschreibung* I, Berlijn 1967, blz. 475.

² Zie v. Fritz, *a.w.*, p. 490; vgl. blz. 470. Zie hierover ook mijn bespreking van het boek van v. Fritz, *Tijdschr. v. Geschiedenis* 81 (1968), blz. 226.

³ *Die Wesensbestimmung der Geschichte durch die antike Geschichtsschreibung (Sitzungsber. d. wiss. Gesellsch. der Goethe-Univ. Frankfurt* 5, 1966, 3), Wiesbaden 1966.

⁴ *A.w.*, blz. 57. Vgl. ook het artikel *Die Entdeckung der politiseren Geschichte durch Thukydides* van dezelfde auteur in *Saeculum* 5 (1954), thans herdrukt in het verzamelwerk *Thukydides (Wege der Forschung* 98, Darmstadt 1968) van H. Herter.

schappelijk, kritisch geschiedvorser, wijst Strasburger met nadruk op de betekenis van Herodotus' opvatting van de geschiedenis en van zijn brede cultuurhistorische aanpak, zoals die tot uitdrukking komt in de massieve eerste zin, tevens titel en inhoudsopgave van zijn werk: „wat door mensen tot stand is gebracht.... de grote en bewonderenswaardige prestaties zowel van Grieken als van niet-Grieken”. Herodotus wordt, zegt Strasburger ¹, terecht de vader der geschiedenis genoemd, in de meest praegnante zin van het woord, omdat hij de idee „geschiedenis” heeft geschapen en de geschiedenis van een in vage vergetelheid terugwijkend verleden tot een stuk blijvend geestelijk bezit heeft gemaakt.

Zomin echter als de artistieke vormgeving en de historische intuïtie, van hoe eminente betekenis ook voor de geschiedschrijving (ik behoef slechts de namen van Burckhardt en Huizinga te noemen), Herodotus hebben gemaakt tot de grondlegger van de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis, zomin ook het bont tapijt van mediterrane gebeurtenissen en leven, dat hij ontrolt. Zulk een veelkleurig panorama, gedragen door een grootse visie, kan op zichzelf ook tot stand komen zonder kritische, wetenschappelijke geschiedsvorsing; men denke aan verschillende historische boeken van het Oude Testament, die, gedragen door de grondgedachte van Gods leiding met zijn uitverkoren volk, een bont en boeiend beeld geven van een stuk oud-Israëlitisch gebeuren en leven. Zeker verdient Herodotus de ere naam van vader der geschiedenis, omdat hij de idee der geschiedenis heeft gevormd, maar dan van geschiedenis in de zin van geschiedsvorsing. Zo kondigt hij het ook aan in de aanhef van zijn werk: weergave, publikatie van onderzoek, *historia*.

Trouwens, Herodotus heeft ook niet beoogd louter een spiegel van menselijk leven en handelen te bieden. Hij zegt in zijn eerste volzin, dat het hem in het bijzonder ook gaat om de oorzaak van de grote strijd tussen Azië en Europa. Hij wil dus niet alleen meedelen hetgeen geschied is, maar is ook bijzonder geïnteresseerd in de vraag, waarom dat is gebeurd, in de causale samenhang van de gebeurtenissen. In de wereld waarin Herodotus is opgegroeid, die van de Klein-Aziatische Grieken van het eerste gedeelte van de vijfde eeuw v. Chr., werd veelvuldig gevraagd naar de oorzaak, het αἴτιον van de verschijnselen en een uiting van de hartstochtelijke drang om het waarom, om de natuurlijke oorzaak der verschijnselen te vinden is de bekende uitspraak van de wel een halve eeuw later levende, maar sterk door

¹ *Die Wesensbestimmung der Geschichte etc.*, blz. 15.

het Jonische wetenschapsideaal beïnvloedde wijsgeer Democritus, dat het vinden van één wetenschappelijke verklaring, één αἰτιολογία, hem meer waard was dan de heerschappij over het Perzische rijk (fr. 118). Ook Herodotus heeft de invloed van dit aetiologisch denken ondergaan en voor het eerst wordt deze methode door hem toegepast op het historisch gebeuren. Al kan men zich er over verwonderen, dat deze methode eerst zo laat ook op de geschiedenis is toegepast, de betekenis van wat Herodotus deed is er niet minder groot om. Desondanks stempelt ook dit hem niet tot de grondlegger van de wetenschap der geschiedenis. Immers, causale verklaring van het gebeuren alleen behoeft nog niet te resulteren in wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis. Men heeft er op gewezen, dat in een aantal Hethitische teksten historische gebeurtenissen worden beschreven als het gevolg van bepaalde oorzaken¹. Deze causale verklaring van het historisch gebeuren is zeer opmerkelijk in de wereld van het oude Oosten, maar men kan daarom de Hethitische kronieken (die eerst sinds goed een halve eeuw weer bekend geworden zijn en geen invloed op de Griekse wereld kunnen hebben uitgeoefend) toch bezwaarlijk beschouwen als wetenschappelijke geschiedschrijving, hoe rudimentair ook.

Daar komt nog bij, dat de causale verklaring der gebeurtenissen bij Herodotus, aan de maatstaf van Thucydides gemeten, dikwijls te kort schiet en dat Herodotus lang niet *altijd* de gebeurtenissen tracht te verklaren uit natuurlijke oorzaken. Overigens hangt dat voor een deel ook samen niet de wereldbeschouwing, die zijn werk draagt. Herodotus is er namelijk van overtuigd, dat de godheid (de goden) intensieve bemoeienis heeft met het leven van de mensen en in de geschiedenis op jaloerse wijze waakt tegen verstoring van het kosmisch evenwicht op aarde. Dat geeft ons intussen nog niet het recht te zeggen, dat hij geen wetenschappelijk beoefenaar van de geschiedenis is². Het getuigt veeleer van wetenschappelijke zin, als een historicus erkent, dat er grenzen zijn aan de mogelijkheid van immanente causale verklaring der gebeurtenissen, en het geloof in een hogere leiding in de geschiedenis, God of het noodlot of bij voorbeeld de vooruitgang, stempelt hem nog niet als onwetenschappelijk. Bij Herodotus leidt het geloot in goddelijke bemoeiing met de historie der mensheid ook tot het opmerkelijke gevolg, dat hij veel minder

¹ Vgl. S. Moscati, *The Face of the Ancient Orient*³, London 1963, blz. 161 vv.; 305 v.

² Zo b. v. M. R. Immerwahr, *Historical Causation in Herodotus* (*Transactions and Proceedings of the American Philological Assoc.* 87 (1956)), blz. 279.

dan latere geschiedschrijvers behoeft toe te schrijven aan het lot of het blinde toeval ¹.

Indien Herodotus met recht de vader der geschiedenis heet — en dat is naar mijn mening zeer zeker het geval — dan is dat niet alleen en niet in de eerste plaats omdat hij het begrip geschiedenis heeft gevormd en als eerste in de Griekse wereld getracht heeft de geschiedenis althans voor een deel causaal te verklaren, maar om de wetenschappelijke wijze waarop hij als eerste zijn historisch materiaal, zijn gegevens heeft gehanteerd, in het bijzonder zijn streven om de informatie waar hij over beschikte te schiften en te toetsen, waarmee hy een begin gemaakt heeft met de historische kritiek en de kritische geschiedvorsing; immers, wetenschappelijke gcschiedvorsing moet kritisch zijn, of ze zal niet zijn. In dit opzicht staat Herodotus aan het begin van de historische wetenschap, is hij haar „vader”, is hij de leermeester, direct of indirect, van alle wetenschappelijke beoefenaars van de geschiedenis na hem.

Intussen, ook ten aanzien van de kritische bewerking van zijn materiaal is Herodotus verre de mindere van Thucydides en niemand minder dan Ed. Meyer heeft daarom zelfs beweerd, dat er bij Herodotus nog geen sprake is van echte historische kritiek. Dat is niet juist, de wezenlijke elementen van historische kritiek zijn bij Herodotus — in nuce — aanwezig en zijn werk verschilt in dit opzicht niet in essentie, maar gradueel van dat van Thucydides ². Daarmee is geenszins ontkend, dat de historische kritiek door Herodotus nog op zeer onvolkomen wijze en niet systematisch wordt gehanteerd, zoals von Fritz nog onlangs uitvoerig en gedegen heeft aangetoond ³. Aan de andere kant heeft het aan een kritische houding tegenover de overlevering bij Herodotus' voorgangers niet geheel ontbroken. In de meeste gevallen beperkt deze zich echter tot het elimineren van de oneffenheden waar men in de overlevering op stuitte bij het pogen de personen uit de sagen in één genealogisch-chronologisch systeem onder te brengen. Verder gaat de radicale kritiek op de overgeleverde mythen en sagen bij Hecataeus van Milete, die zelfs tracht het ontstaan van de door hem verworpen lezing (psychologisch) te verklaren, bij voorbeeld met het argument, dat mensen nu eenmaal graag overdrijven. Zijn beoordelingsmaatstaf echter is het gewone, alledaagse, triviale ⁴, dat, wat zijn „gezond verstand” hem zegt. Hij vindt het

¹ Zoals opgemerkt door Immerwahr aan het slot van zijn *a. art.* (blz. 280).

² Zie Strasburger in Herter, *a.w.*, bb. 420 v.

³ *A.w.*, blz. 419 v.v.

⁴ Vgl. v. Fritz. *a.w.*, bk. 73 v.v.

bij voorbeeld te dwaas om los te lopen, dat Aegyptus, gelijk overgeleverd, vijftig zonen zou hebben gehad; het waren er nog geen twintig (F 19). In deze vorm van kritiek op de overlevering ligt een stuk pure willekeur, zoals die ook spreekt uit de aanhef van zijn ons slechts door een aantal fragmenten bekende geschiedwerk (F 1):

„Zo spreekt Hecataeus de Milesiër: Ik schrijf hetgeen volgt zoals het mij waar toeschijnt. Want de verhalen van de Grieken zijn, naar het mij voorkomt, groot in aantal en belachelijk”.

Geheel anders Herodotus. Om te beginnen heeft hij de zin voor het ongewone en het wonderlijke bewaard, en dat niet alleen omdat hij niet een verstokte rationalist is en omdat hij gelooft in wonderen en voortekenen, maar ook omdat hij een zin heeft voor het interessante en ongewone, omdat hij zich verwondert over alle bijzondere zaken die hij tegenkomt — en naar Plato's woord spruit wetenschap uit verwondering voort (*Theaet.* 155*d*). Het zijn juist grote en bewonderenswaardige prestaties, die Herodotus, zoals hij in zijn aanhef zegt, wil beschrijven. Dat sluit geenszins uit, dat Herodotus door Hecataeus is beïnvloed. Men kan een reeks plaatsen noemen, waar Herodotus in de trant van Hecataeus een bepaalde overlevering of verklaring in twijfel trekt of verwerpt omdat ze hem zonder meer ongeloofwaardig voorkomt. Hij gelooft bij voorbeeld niet, dat de befaamde duiker Scyllies toen hij van de Perzen naar de Grieken overliep de 80 stadion van Aphetae naar Artemisium onder water zwemmend heeft afgelegd; hij zal wel met een boot zijn gekomen (VIII, 8). En II, 2 verwerpt hij de Griekse lezing over de wijze waarop de Egyptische koning Psammetichus te weten trachtte te komen wat het oudste volk was in bewoordingen die sterk herinneren aan het eerste fragment van Hecataeus: „Maar de Grieken verhalen vele andere dwaze dingen, en dat...”. Doch op tal van plaatsen is de argumentatie van Herodotus van geheel andere aard.

Zoals von Fritz waarschijnlijk heeft gemaakt, is Herodotus via de geografie tot de studie van de geschiedenis gekomen¹. Het bevreedt dan ook niet, dat verschillende kritische passages bij hem geografische kwesties betreffen. Men vindt daar een aan de Jonische natuurwetenschap ontleende wijze van redeneren, waarin een bepaalde bewering wordt afgewezen, omdat zij tot absurde consequenties zou leiden. Zo voert hij II, 16 tegen de Jonische opvatting, dat Egypte alleen uit de Nijldelta zou bestaan, het volgende aan: als dat juist was, zouden er,

¹ Zie over deze kwestie uitvoeriger: Mevr. Dr. S. J. Suys-Reitsma, in dit nummer, blz. 133 e.v., en Dr. H. Verdin, blz. 144 e.v.

indien de Nijl, zoals deJoniërs menen, de grens vormt tussen Azië en Libye, niet drie werelddelen zijn, gelijk zij menen, maar vier, want dan zou de door de Nijl omspoelde delta ook een werelddeel zijn. En als argument tegen het bestaan van Hyperboraeërs voert hij aan, dat er dan ook Hypemotioi moeten zijn (IV, 36). Deze methode van kritiek op een gangbaar wereldbeeld wordt door Herodotus ook op de geschiedenis toegepast, bij voorbeeld I, 74 ¹, waar hij de lezing dat Thales voor Croesus de overtocht over de Halys mogelijk maakte door de bedding van de rivier in haar geheel te verleggen verwerpt, omdat Croesus dan na zijn nederlaag de rivier niet weer zou hebben kunnen overtrekken.

Herodotus beperkt zich echter niet tot deze wijze van argumenteren, hij tracht ook zijn gegevens op hun gehalte te toetsen en vergelijkt verschillende tradities niet elkaar, om op deze wijze tot zekerheid te komen. Het verhaal, dat de slavinnen van Mycerinus' dochter zouden zijn afgebeeld met hun bij wijze van straf afgehouden handen kwalificeert hij als kletsboek, omdat autopsie leert, dat de handen van de grote beelden door ouderdom zijn afgevallen; zij liggen nu nog aan hun voeten (II, 131). Hij tracht zich een oordeel te vormen over de betrouwbaarheid van de informatie waar hij over beschikt, en doet daarom navraag naar de herkomst van de kennis van zijn Egyptische zegslieden (II, 54). Wat een dichter, bij voorbeeld Homerus, meedeelt, kan puur verzinsel zijn, meent hij (vgl. II, 23), maar (vermeende) epigrafische getuigenissen acht hij afdoende bewijs voor de veldtochten van de Egyptische koning Sesostri (II, 103). Hij verwerpt het verhaal, dat de Egyptenaren Herakles hadden willen offeren, maar dat hij hen allen doodde: mensenoffers zijn in strijd met aard en zeden der Egyptenaren en (in dit tweede argument is het „gezond verstand” de maatstaf) het is onmogelijk, dat één mens vele tienduizenden verslaat (II, 45). Dat de Alkmaeoniden na de slag bij Marathon de Perzen door het omhoogsteken van een schild een signaal zouden hebben gegeven, acht Herodotus uitgesloten. Wel is het volgens hem een feit, dat het bewuste signaal gegeven is, maar de Alkmaeoniden kunnen het niet hebben gedaan. Het waren immers echte tyrannenhaters en zij hadden geen reden tot klagen over het Atheense volk, want zij stonden in hoog aanzien (VI, 121 vv.). Hij verwerpt de lezing, dat niet Ephiakes, maar Onetes de Grieken bij de Thermopylae zou hebben verraden: het is niet onmogelijk, dat

¹ Meer materiaal bij H. Kleinknecht, *Herodot und Athen*, *Hermes* 75 (1940), herdrukt in W. Marg, *Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung*, München 1962, blz. 546 v.

Onetes ook het pad om de pasengte heen heeft gekend, maar de Amphictyonen zullen wel goed op de hoogte zijn geweest, toen zij een prijs op het hoofd van Ephialtes zetten, en deze vluchtte, toen hij werd gezocht (VII, 214).

Uit deze voorbeelden blijkt voldoende duidelijk, dat Herodotus door het toetsen en schiften van zijn vaak dubieuze, onvolledige of tegenstrijdige gegevens de waarheid trachtte vast te stellen. Al zijn de redeneringen die hij gebruikt niet altijd overtuigend en niet altijd even sterk — met name is zijn argumentering voor de schuld van Ephialtes aanvechtbaar — zij getuigen toch in al hun rudimentaliteit van een wetenschappelijke, kritische houding tegenover het historische materiaal.

Wanneer Thucydides I, 22, 2 opmerkt, dat hij zich niet wenst te baseren op toevallig verkregen mondelinge informatie, dan is de kritiek op Herodotus, die hier ongetwijfeld (ook) in gelegen is, niet ongerechtvaardigd. Maar al heeft Herodotus zijn materiaal niet, en zeker niet altijd, systematisch en methodisch bijeengegaaard, gelijk Thucydides, hij heeft wel degelijk naar gegevens gespeurd, en deze *historia* omvat een veel breder terrein dan die van Thucydides. Bovendien deelt hij zijn lezers in de regel zijn gegevens mee; terwijl Thucydides alleen het resultaat van zijn onderzoek, van zijn verzamelen en schiften van gegevens meedeelt, legt Herodotus zijn kaarten op tafel¹. Meer dan eens zegt hij dat aan zijn gehele werk het beginsel ten grondslag ligt, zijn volledige informatie mee te delen, maar dat hij zich niet gehouden acht dat alles ook zelf voor waar te houden (II, 123; VII, 152). Dat houdt bij hem echter niet in, dat hij zich geroepen acht rekenschap van zijn nasporingen af te leggen, indien die niet resultaten van enig belang hebben opgeleverd (VII, 96; vgl. VII, 224 en VIII, 85). Wel dient er op te worden gewezen, dat hij zich niet altijd houdt aan zijn stelregel, zijn volledige informatie weer te geven. In zijn grote verhalen, die de beweegredenen van de centrale figuren en de zin en achtergrond van het gebeuren onthullen, zoals de geschiedenis van Croesus en de voorgeschiedenis van Xerxes' tocht, worden andere lezingen dan die de schrijver volgt niet of slechts voor perifere details vermeld²; waarschijnlijk heeft hij in deze gevallen, wellicht zonder zich zijn gebrek aan consequentie volledig bewust te zijn geweest, om artistieke en compositorische redenen alleen de versie vermeld, die naar zijn mening de juiste was.

¹ Vgl. v. Fritz. *a.w.*, blz. 792.

² Zie v. Fritz. *a.w.*, blz. 243; 280 v.; 439.

Van een wetenschappelijke instelling getuigt het ook, dat Herodotus zich niet tot een keuze of een oordeel laat verleiden, als hij niet voldoende zekerheid heeft. Hij prefereert dan opschorting van zijn oordeel, ἐποχή, en dikwijls laat hij de lezer de keus (b.v. III, 122). Van zijn terughoudendheid in het uitspreken van een oordeel, dat onvoldoende gefundeerd is, getuigt onder andere zijn twijfel aan de verhalen over de verradelijke handelingen van Pausanias (V, 32), waarbij wellicht een zekere sympathie van Herodotus voor de held van Plataeae ook een rol heeft gespeeld.

Wanneer men het werk van Herodotus vergelijkt met dat van Thucydides, dan constateert men, dat Herodotus' methode van onderzoek, zijn verklaring van het historisch gebeuren en vooral zijn onsystematisch en veelszins gebrekkig toepassen van historische kritiek vele tekortkomingen vertonen. Tracht men hem echter te zien tegen de achtergrond van de wereld, waar hij in leefde en tegen de achtergrond van zijn voorgangers en tijdgenoten, dan ziet men duidelijk, dat met hem de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis, de kritische geschiedvorsing begint. De Oosterse wereld heeft geen kritisch historisch onderzoek gekend ¹, Herodotus' voorgangers zijn niet verder gekomen dan tot een incidenteel verwerpen en willekeurig verbeteren van de mythische overlevering. Herodotus is de eerste geschiedschrijver geweest, die bij verschillende zegslieden over dezelfde gebeurtenissen informatie heeft ingewonnen en die de verschillende lezingen kritisch met elkaar heeft vergeleken. „Mit alledem ordnet er sich in eine Entwicklung der Geschichtsschreibung ein, die in gewisser Weise auf das moderne Ideal einer kritischen Geschichtsschreibung hinzuführen scheint” ². Herodotus heeft, hoe gebrekkig soms ook, de grondslag gelegd voor de wetenschappelijke beoefening van de geschiedenis en daarmee de grondslag gelegd, waar een Thucydides op kon voortbouwen en waartegen hij zich tegelijk kon afzetten. Thucydides en de historici die na hem komen zijn ondenkbaar zonder Herodotus, de *pater historiae*.

*Badhoevedorp,
Parkietstraat 28.*

G. J. D. AALDERS H. WZN

¹ Zie voor de geschiedschrijving in het Nabije Oosten in de Oudheid R. C. Dentan (ed.), *The Idea of History in the Ancient Near East*³, New Haven-London 1966 en B. C. Brundage, *The Birth of Clio: A Resumé and Interpretation of Ancient Near Eastern Historiography* in: *Teachers of History. Essays L. Bradford Packard*, Ithaca N. Y. 1954, blz. 199 v.v.

² v. Fritz. a.w., blz. 463.

De humor van Herodotus

Wie zich voorneemt over het onderwerp humor te schrijven, zal boven aan zijn literatuurlijst de bekende verhandeling van Bergson plaatsen, getiteld *Le Rire*. Zij onderscheidt zich, zoals alles van de hand van Bergson, door een hoogst originele gedachtengang en door een beeldrijke stijl. Overigens wordt men er niet veel wijzer van.

Zoveel ontwaart men eruit, dat humor weinig te maken heeft met lachen. Dat kan men ook in de dagelijkse omgang leren: mensen die veel lachen onderscheiden zich meestal niet door een grote zin voor humor.

Humor speelt een belangrijke en evidente rol in de menselijke zaken. Hij is een trooster en stelt ons in staat onze moeilijkheden en problemen te relativiseren, zodat wij er mee kunnen leven zonder ze op te lossen. Maar hij ontsnapt aan iedere definitie. Men kan zeggen dat hij er is, niet wat hij is. Bij het nasporen van zulk een elusief verschijnsel is men aangewezen op de tastzin en heeft men alle reden te verwijzen naar de bekende uitspraak van Aristoteles: „het getuigt van een wetenschappelijk geschoolde geest om op ieder gebied van onderzoek die mate van exactheid na te streven, die de aard van het onderwerp toelaat. Het zou even dwaas zijn om van de kant van een mathematicus genoeg te nemen met waarschijnlijkheden als om van de kant van een politicus strikte bewijzen te eisen”¹. In plaats van politicus zou er ook literator kunnen staan.

Volgens een gangbare opvatting geven dichters, en kunstenaars in het algemeen, vorm aan datgene wat onbewust of weinig bewust leeft in de geesten en zich roert in de harten van hun tijdgenoten. Literatuur en kunst zijn niet los te maken van hun tijd en moeten, wat het verleden betreft, gezien worden uit een wetenschappelijk verantwoord historisch gezichtspunt. Plato stelt daarentegen dat de dichter, de echte dichter, geïnspireerd wordend door en de spreekbuis zijnde van de Muze, zelf helemaal niet weet wat hij zegt. Indien de Muze bij het verrichten van haar inspirerende taak handelt naar haar Olympische aard en zich laat leiden door de luimen ener onberekenbare fantasie, is, wetenschappelijk en historisch gesproken, het hek van de dam.

Beide opvattingen hebben een grond van juistheid. Aan ieder letterkundig onderzoek komen, zoals trouwens van zelf spreekt, zowel kennis van de geschiedenis als muzisch gevoel te pas.

¹ Aristoteles. *Eth. Nic.* 1. 3.

Hoe verder de literatuur in het verleden ligt, des te gebiedender wordt de eis zich in te leven in het betrokken tijdperk. Des te moeilijker wordt tevens het proces en des te twijfelachtiger worden de uitkomsten. Het gaat immers niet alleen om feitenkennis, om het bijeenbrengen van een maximum aan informatie, het gaat er vooral om de geest van het verleden te doen herleven. Die geest, de *Zeitgeist*, werd, toen hij bestond en voor zover hij bestond (dus geen zuivere abstractie is) voornamelijk bepaald door inponderabilia, die later niet meer te achterhalen zijn, zelfs wanneer zij tot een nabij verleden behoord hebben. Wie vermag de bijzondere sfeer van *The Great Gatsby* werkelijk tot zijn gevoel te laten spreken, die niet persoonlijk de *roaring twenties* heeft meegemaakt?

Men staat dan ook verbaasd over het optimisme door sommige klassieke filologen te dezer zake aan den dag gelegd. Een Wilamowitz wist altijd precies wat wel en wat niet Grieks was, hoe een Griek het gezegd of gedaan zou hebben. Prof. Kitto is in zijn recent boek, dat de (ietwat hoogdravende) titel draagt van *Poiesis, Structure And Thought*, nog zekerder van zijn zaak. Het is hoog tijd, zegt hij, dat er een eind komt aan de chaos op het gebied van de literaire kritiek en dat deze tak van onderzoek een exacte wetenschap wordt. Het zal haar taak zijn om duidelijk, eens en voor altijd, vast te stellen wat de grote schrijvers van het verleden gezegd hebben. Want zij hebben altijd iets bepaalds willen zeggen, dat niet voor tweeërlei uitleg vatbaar is en waar men precies achter kan komen wanneer men de teksten eerlijk bestudeert, zonder moderne Hinein-interpretierung en met strikte inachtneming van „the mental outlook of an age”.

En klaar is Kees, zou men geneigd zijn eraan toe te voegen.

Zo eenvoudig is de zaak niet en zo overtuigd als Prof. Kitto is van de doeltreffendheid der door hem gepreconiseerde methode, zo weinig overtuigend zijn voor ons zijn oordeelvellingen. Hier wordt niet het laatste woord gesproken.

Integendeel, men herinnert zich van de weeromstuit de befaamde boutade van Housman dat „geen mens, die goed bij zijn verstand is, aan een klassiek filoloog een oordeel over literatuur zal vragen”. Housman was latinist en dichter van naam, zeldzame combinatie, die aan zijn uitspraak over de scheiding der filogie en der belletrie extra gewicht bijzet. Maar het is een uitspraak, die de signatuur draagt van een voorbijge tijd. De klassieke filologen, vroeger wel eens geheld als conjecturen makende professoren, zijn al lang geëvo-

lueerd tot letterkundigen, die boeken schrijven over boeken. Sinds tientallen jaren bestaat daarvan een omvangrijke productie waarin vakkundig onderscheidingsvermogen gepaard gaat met een synthetische blik en die in hoge mate bijdraagt tot de vermeerdering en de verdieping van onze kennis der Oudheid. Dat hierbij, zelfs wanneer de coryfeeën aan het woord zijn, soms clichés en zwaarwichtige algemeenheden uit de bus komen over „tragische visie”, over „mythe en wetenschap” en wat dies meer zij, is onvermijdelijk. Het laatste boek van Bowra, *Landmarks In Greek Literature*, is er ruim in gesorteerd. Bovendien hebben classici op het terrein van hun specialisatie soms nog de neiging tot ophemelen, althans tot het verdoezelen van onvolkomenheden. „Reading a classisist on Homer or Thucydides is, all too often, uncomfortably like listening to a Jesuit expounding the doctrine of the Immaculate Conception”, heeft onlangs een recensent van de *Times Literary Supplement* geschreven. Men vraagt zich af of men, voor een oordeel over literatuur, niet beter terecht kan bij de makers van literatuur dan bij de literatoren. Moet aan het woord van een Goethe, speciaal wanneer het gaat over de Oudheid, waarin hij zo diep was doorgedrongen, niet meer gezag toegekend worden dan aan dat van een filoloog? Niet altijd, want ook de grote scheppende geesten, of misschien juist zij, maken zich wel eens schuldig aan luidruisende, misleidende generalisaties¹. En dan is er nog, het ergste van alles, belletrie over belletrie. Wie daar een proeve van wenst, moet de essay getiteld *Homer's Odyssey* lezen in de *Pleasures Of Literature* van Cowper Powyss.

„Quid est aetas hominis, nisi ea memoria rerum veterum cum superiorum aetate contextitur?”² Aan deze verbondenheid met het verleden heeft men heden ten dage, in het tijdvak van de zegepralende exacte wetenschappen en de grandioze technologische toekomstverwachtingen, minder behoefte. Vooral de studie van de humaniora, eeuwen lang, men kan zeggen onafgebroken sinds de Renaissance, beschouwd als de studie die iemand tot mens maakte, is in diskrediet geraakt.

De afname van de belangstelling voor de Oudheid is omgekeerd evenredig aan het aantal publikaties die de geestelijke baten van de klassieke cultuur in het licht stellen, hetgeen begrijpelijk is, aangezien

¹ Zo Goethe over Euripides: „gibt es denn einen Dramatiker in der Welt, der es wert wäre ihm die Pantoffel zu reichen?” en Virginia Woolf over de roman *Middlemarch* van George Eliot: „the only novel in English literature written for adult people”.

² Cicero, *Orator*, 120.

deze vroeger, toen ze als vanzelf sprekend beschouwd werden, geen toelichting nodig hadden.

De apologetische geschriften van de tegenwoordige classici en klassiek-gezinden kenmerken zich dikwijls door de soort vaagheid en de omhaal van woorden, die men krijgt wanneer men iets bewijzen wil dat niet te bewijzen is, maar op een geloof berust.

„Die lieben alten Toten” hebben aan wie het geloof heeft, aan wie bereid en in staat is naar hun stem te luisteren, iest belangrijks mee te delen, maar de inhoud van de mededeling varieert naar de aard van de persoon aan wie zij gedaan wordt. Daarom zit er in de letterkundige kritiek altijd een persoonlijk element en kan zij nooit, zoals Prof. Kitto het wil, een exacte wetenschap worden. En gelukkig maar. Want als men van het geestelijk erfgoed waar het hier om gaat een definitieve inventaris kon opmaken, zou dit betekenen dat men de groten der wereld-literatuur bijzet in een praalgraf en prijsgeeft aan een respectvolle vergetelheid. Daar is geen kans op zolang ieder in laatste instantie zijn eigen gesprek voert met de oude schrijvers en er, *τερφάμενος καὶ πλείονα εἰδῶς* (zonder risico, want de Sirenen zijn niet in het spel), zijn eigen conclusies uit trekt.

Men komt op die manier dicht bij het gevaarlijke standpunt van de meervoudige interpretabiliteit. Gevaarlijk omdat het de deur openzet voor allerlei fantasieën. Als de lezer de dienst uitmaakt, wat blijft er dan van de schrijver over? Het antwoord is: de tekst, tot het begrip waarvan onder alle omstandigheden, ook wanneer men met eigen-talige en eigen-tijdse teksten te maken heeft, een filologische benadering noodzakelijk is. En die stelt, uit de aard van de zaak, paal en perk aan de fantasie van de lezer.

Schrijvers echter, vooral de grote schrijvers, hebben meerdere facetten en wij kunnen, in onze visie op hen, het ene facet ten opzichte van het andere laten prevaleren. Daardoor komt het dat de meesterwerken van de literatuur van generatie op generatie anders geïnterpreteerd worden. En dientengevolge leven zij, want ook de levende mens is meervoudig-interpretabel. Een objectieve identiteit hebben wij alleen in het register van de burgerlijke stand.

Er zijn schrijvers, die deze meervoudigheid in hoger mate hebben dan anderen. Een daarvan is Euripides. Hoeveel verschillende, zelfs lijnrecht tegenover elkaar staande opvattingen zijn er niet van de *Alkestis*? Of van de *Bacchanten*? Men kan zich dan ook de verdrictigheid indenken van een Duits geleerde over het feit dat er, „trotz fünfzig Jahren intensivster Euripides-Forschung” nog zo weinig orde

op zaken gesteld is. Maar hier zal geen „Forschung” de begeerde verlossing brengen. En wanneer Euripides uit het graf zou opstaan en wij een interview met hem konden hebben, zou hijzelf misschien geen uitsluitsel kunnen of willen geven. Van Boutens gaat het verhaal dat hij iemand, die hem vroeg wat hij met een bepaald gedicht bedoeld had, ten antwoord heeft gegeven dat hij daar geen flauw idee van had.

Herodotus heeft, net als Euripides, hoewel men het minder gauw bij hem merkt, verschillende facetten. Het meest populaire is dat van vader van de historie. Als zodanig onderscheidt hij zich door een ernstig streven naar volledigheid en nauwgezetheid in zijn berichtgeving en, in zekere mate, door het vermogen de dingen in een algemeen verband te zien. Humor komt daar niet aan te pas. Die eigenschap is voor een historicus geen aanbeveling, maar eerder compromitterend. Men zal er bij een Thucydides tevergeefs naar zoeken. Humor kenmerkt bij Herodotus dan ook een ander facet: niet de vader van de historie, maar de vader van de short story.

Iedereen is het erover eens dat hij de vertelkunst in de toppen van zijn vingers heeft en dat zijn verhalen dikwijls naar het burleske neigen. Er komen personages in voor die op hun plaats zouden zijn in een blijspel van Menander of in een klucht van Aristofanes. Knoringa heeft een aantal van die verhalen, vrij vertaald en bewerkt, bijeengebracht in zijn bundel *Herodotus Lacht*. Het zijn de succesnummers, de *Schlagers*, die iedere gymnasiast gelezen heeft en waaraan hij in zijn later leven, overigens alles van Herodotus vergeten zijnde, met vertedering en genoeg terugdenkt.

Herodotus beschikt over geraffineerde stijlmiddelen om de lach, in al zijn gradaties, te verwekken. Vanaf de glimlach over een achteloos vermeld incident, zoals de strip-tease van de Lydische koningin in het verhaal van Candaules en Gyges¹, tot aan de uitbundige lach over een fortissimo zoals het noodlottig dansnummer van Hippoclidus in het verhaal van Clisthenes en de huwelijkspretendenten².

Een rectificatie dringt zich hier op: Herodotus lacht niet. Niets is irriterender dan mensen die lachen over hun eigen gcestigheden en een geoeffend raconteur past daar terdege voor op. Dat doet Herodotus ook. In de gekste situaties trekt hij voor het geestelijk oog van de lezer een dood-emstig gezicht, hetgeen de komische

1 Hrdt. 1, 9.

2 Hrdt.VI, 129.

werking van zijn verhalen bevordert. Een vaak door hem gebruikt procédé om dit effect teweeg te brengen bestaat hierin dat hij, bij het presenteren van een sterk stukje of bij het bereiken van een climax, de aandacht in eens richt op een niet ter zake doend detail, bij voorbeeld in de vorm ener bijwoordelijke bepaling van tijd. Het geeft een illusie van nauwgezetheid. Hoe dikwijls beginnen mensen niet op de volgende manier iets te vertellen: „gisteren ontmoette ik de heer A. Of was het eergisteren? Nee, het was gisteren”. De datum van de ontmoeting heeft dan geen enkele functie in het relaas en interesseert niemand. Het verschijnsel is psychologisch aldus te verklaren dat men, iets vertellend dat niet gefantaseerd, maar heus gebeurd is, probeert zich alles zo precies mogelijk te herinneren en dan, struikelend over een kleinigheid die onbelangrijk is onjuist daarom aan het paraat geheugen ontsnapt, in een soort dwang-neurose geraakt. Wat in de spreektaal moet worden aangemerkt als een lichte onbeholpenheid wordt bij Herodotus een stijlmiddel wanneer hij zegt dat „op de vijfde of de zesde dag daarna die of die het volgende overkwam”. Wij hebben het gevoel dat een schrijver, die zo secuur is, ons niet iets op de mouw zal spelden.

Zo in het verhaal van de Argivische prinses Io ¹. Phenicische kooplieden zijn niet hun schip binnengelopen in de haven van Argos. Zij stallen hun artikelen op de kade, naast het schip, ten toon en bieden ze te koop aan. Er was grote belangstelling. Het moet een soort kermis geweest zijn. Πέμπτη δὲ ἡ ἕκτη ἡμέρῃ ἀπ’ οὗ ἀπίκοντο, toen bijna alles was uitverkocht, kwam Io een kijkje nemen, in gezelschap van haar hofdames. Terwijl zij zich ophoudt bij een van de *stands*, weerklinken plotseling in de groep van de Pheniciërs op verschillende punten commando’s. Zij storten zich op de pirnses en haar gezellinnen, sleuren de meisjes aan boord en varen weg. Hoe dit zich op klaarlichte dag heeft kunnen afspelen, terwijl de Argiviërs erbij stonden, is, al was de overval blijkbaar tot in de finesses voorbereid, verbazingwekkend, om niet te zeggen ongeloofwaardig.

Evenzo in het verhaal van de ring van Polycrates ². De met wonderbaarlijke voorspoed gezegende tyran van Samos had, zoals bekend, als profylaxe tegen de afgunst der Goden, zijn dierbaarst bezit, een prachtige zegelring, in zee geworpen, Πέμπτη δὲ ἡ ἕκτη ἀπὸ τούτων τάδε οἱ συνήνευκε γενέσθαι . . . een arme visser, die een enorme vis gevangen heeft, brengt hem, omdat hij geen ander dit

¹ Hrdt. 1, 1.

² Hrdt. 2, 41 sqq.

pronkstuk waardig acht, naar de tyran en geeft hem, in een opwelling van generositeit, aan deze ten geschenke. Wanneer de vis in de keuken van het paleis wordt opengesneden, blijkt in zijn buik de ring te zitten. Een ongelooflijke samenloop van omstandigheden.

„De vijfde of de zesde dag daarna” gebeurt er dus iets dat heel opzienbarend en casueel is. Een onbevangen lezer trekt de waarheid daarvan niet in twijfel, onwillekeurig onder de indruk van de nauwkeurige tijdsaanduiding. Een argwanend lezer vermoedt dat de schrijver hem lichtelijk voor de gek houdt en daarover in zijn vuistje lacht.

Soms komt het gezicht van Herodotus, wanneer hij als verteller zijn spel speelt, duidelijk uit de plooi en werpt hij ons, bij liet naar voren brengen van een verzonnen detail or een irrelevante overweging, een blik van geamuseerde verstandhouding toe.

Men vindt er een treffend voorbeeld van in de kostelijke geschiedenis van Pisistratus en de dochter van Megacles ¹. Pisistratus had, na enige jaren een voortreffelijk dictator geweest te zijn in het voordien door partijtwesten verscheurde Athene, de wijk moeten nemen voor een congsie van zijn politieke tegenstanders en was in ballingschap gegaan. Zijn grootste vijand, en de machtigste man in Athene, Megacles, kreeg kort daarna ruzie met zijn eigen partij. Hij nam contact met Pisistratus en verzoende zich met hem. De twee kwamen tot een vergelijk waarbij laatstgenoemde gereïnstalleerd zou worden als dictator en zou trouwen met de dochter van Megacles. Dit gebeurde, maar door onvoorziene omstandigheden van hoogst delicate aard werden de zaken toen weer bedorven.

Wij laten het woord aan Herodotus:

„toen Pisistratus op genoemde wijze de tyrannie herkrege had, trouwde hij met de dochter van Megacles, volgens het met Megacles getroffen akkoord. Maar Pisistratus wilde, gezien de omstandigheid dat hij al kinderen, jonge mannen, uit een vorig huwelijk had en gezien het feit dat de Aicmaeoniden (de familie van Megacles) erfelijk belast waren, gezien dit alles wilde Pisistratus niet dat er kinderen geboren zouden worden uit het huwelijk met zijn nieuwe bruid, reden waarom hij met haar tegennatuurlijk geslachtsverkeer had”.

Herodotus' effen toon in deze passage onthutst de moderne lezer. Zelfs wanneer men zich verplaatst in de *Zeitgeist* en rekening lioudt met de notorc (in veler ogen laakbare) rekkelijkheid van de antieke sexuele moraal, kan men het gedrag van Pisistratus jegens zijn jonge echtgenote, die van toeten noch blazen wist, niet anders dan misdadig noemen. Een recent commentator vertaalt, in een poging om nog

¹ Hrdt. 1, 60 sqq.

te redden wat er te redden valt, als volgt: „reden waarom hij met haar geen geslachtsverkeer had, zoals dat in het huwelijk gebruikelijk is”. Met andere woorden, Pisistratus nam gewoon zijn huwelijkse plichten niet waar. Maar de volgorde van de woorden in het Grieks (ἐμίσγητό οἱ οὐ κατὰ νόμον) maakt deze interpretatie onmogelijk. Plutarchus parafraseert dan ook, niets aan duidelijkheid te wensen overlatend, παρανόμως τῇ γυναικὶ μὴ γινόμενος¹. Het enige wat men, zo niet ter verdediging van Pisistratus, dan toch als verklarende omstandigheid zou kunnen aanvoeren, is dat hij, in een tijd toen de pil nog niet was uitgevonden, bij zichzelf gedacht moet hebben „aux grands maux les grands remèdes”.

Herodotus gaat dan door:

„aanvankelijk hield de jonge vrouw dit voor zich, maar na verloop van tijd vertelde zij het aan haar moeder (*wij moeten in het midden laten of deze naar het een en ander geïnformeerd heeft of niet*) en die vertelde het weer aan haar man. Megacles nam de zaak heel hoog op: het was een verschrikkelijke belediging die Pisistratus hem had aangedaan. Woedend als hij was, verzoende hij zich met zijn partijgenoten . . . .”. „Dit heeft dan de tweede verdrijving van Pisistratus tengevolge. In de oude tijd speelden, precies als nu, persoonlijke rancunes soms een beslissende rol in de politiek.

De gecursiveerde woorden zijn een gratuite toevoeging, een „terzijde” van de auteur, waarmee hij de gebeurtenissen rondom de Atheense tyran, die toch al meer weg hebben van een Parijse vaudeville (met Elvire Popesco in de rol van de moeder) dan van een serieusc historische overlevering, in een extra bespottelijk daglicht stelt.

Het verhaal van Pisistratus en de dochter van Megacles kenschetst, volgens Plutarchus, de arglistige schrijftrant van Herodotus, die, ten einde een blaam te werpen op de illuustere familie van de Aicmaeoniden, met haar vaderlandslievende en liberale traditie, zijn lezers de volgende slotsom laat trekken: als de dochter van Megacles niet op een gegeven ogenblik naar haar moeder was gegaan en gezegd had „lieve mama (μαμίδιον) zo en zo is het geval. . . .”, dan had Pisistratus rustig in Athene kunnen blijven. Geen patriottisme, geen tyrannenhaat was het, die Megacles de tyran deed verdrijven, het ging om een sordide familie-ruzie. Uit zichzelf was de glorieuze bevrijder van het vaderland voor iedere soort politiek gekonkel te vinden³.

¹ Plut. *De Herodoti Malignitate*, 27.

² Plut. o.l. 8.

³ Plut. o.l. 16.

Het geschrift waarin deze beschouwing voorkomt heet *Over De Boosaardigheid van Herodotus*. Het is geen lievelingsgeschrift van de bewonderaars van Herodotus en het wordt over het algemeen geen belangrijke plaats waardig geacht in de literatuur over hem. Geen wonder. Plutarchus, die met zijn Thebaans lokaal-patriottisme niet kan velen dat Thebe er in de *Historiën* slecht afkomt, toont zich hier op zijn smalst. Om de beseffen hoe smal dat is, hoeft men alleen maar de laatste alinea van de verhandeling te lezen, waarin de schrijver zegt dat

„Herodotus een knap stylist is, dat zijn verhalen charme, overtuigingskracht en literaire schoonheid hebben, maar dat men moet oppassen voor de vuige laster en de gemene aantijgingen, die onder het gepoijst en lieflijk oppervlak verborgen gaan, zoals een kwaadaardig insect zich kan verbergen in de kelk van een roos”¹.

Dit grenst aan vervolgingswaanzin.

Men kan echter niet beweren dat deze beschuldigingen op helemaal niets berusten en dat er bij Herodotus geen spoor van boosaardigheid te ontdekken is. In ieder geval is de imago, waar men vroeger vertrouwd mee was, van de vader der geschiedenis als goedmoedige oude heer die op zijn praatstoel zit, volkomen vals.

Wij gaan, aanknopend bij het rekwisitoor van Plutarchus, nog een stap verder. Het komt ons voor dat in de samenstelling van de humor een kleine dosis boosaardigheid onontbeerlijk is, wil er de gewenste haut-goût aan zitten. Men hoort wel eens zeggen „die of die is zo amusant en nooit ten koste van anderen”. Dat is een fabel. Amusante mensen zijn altijd een klein beetje malicieuus. Wanneer dat element helemaal ontbreekt, krijgt men de humor van de Morele Herbewapening.

Plutarchus slaagt er door zijn volstrekte humorloosheid in een keur van de gekste passages uit het oeuvre van Herodotus bijeen te brengen: de passages die hem het meest geërgerd hebben. Zijn commentaren kunnen dan onbetaalbaar zijn. Wanneer Herodotus, de revue passerend van de volken die in midden-Griekenland met de Perzen geheuld hebben, over de Phociërs komt te spreken, tekent Plutarchus aan dat de schrijver „zijn pen doopt in laster en verdachtmaking”². De geïncrimineerde passage luidt als volgt:

„de Phociërs hebben, als enige volksstam in dit gebied niet gecollaboreerd. Gissen-derwijze kom ik tot de slotsom dat de reden-waarom niet ver te zoeken is. Die

¹ Plut. o.l. 43.

² Plut. o.l. 35.

was uitsluitend gelegen in hun haat tegen de Thessaliërs. Als de Thessaliërs zich aan de zijde van de Grieken geschaard hadden, zouden, naar mijn bescheiden mening, de Phociërs gecollaboreerd hebben”¹.

Legrand, de genuanceerd oordelende Budé-uitgever van Herodotus, vraagt zich in een voetnoot af of dit wel fair-pky is: „la „malignité” d’Hérodote l’empêchait d’être dupe de belles attitudes qui peuvent souvent dissimuler des sentiments assez bas. Ici ne pousserait-il pas trop loin le scepticisme?”.

Wij die Herodotus lezen voor ons literair plezier en die het een zorg zal zijn of hij de Phociërs in hun eer en goede naam aantast, hebben binnenpret over zijn denigerende opmerkingen. Het vermaakt ons de historicus te begeleiden op zijn gang door liet roemrucht verleden, terwijl hij links en rechts meppen uitdeelt met een air alsof hij het niet helpen kon. Kwaadsprekers zijn gewoon hun beschouwingen in te leiden met „het spijt mij te moeten zeggen” of „ik geloof toch eigenlijk” en dan komt er iets onaangenaams aan het adres van een derde. Herodotus drukt zich vaak op die manier uit. Wie met deze -techniek vertrouwd is herkent in de omzichtige formulering συμβαλλόμενος εὐρίσχω met betrekking tot de Phociërs het geijkte jargon. Nog gemakkelijker is de algemene aflaatbrief die Herodotus zichzelf elders uitrekt met de volgende verklaring:

„ik ben verplicht de mondelinge overleveringen over te brengen, ik ben niet verplicht eraan te geloven. Laat dit gezegd zijn voor mijn hele oeuvre”².

Men kan de verbolgenheid van Plutarchus tot op zekere hoogte begrijpen. Hij was sterk gevoelsmatig met het Helleens verleden verbonden en had zijn gevestigde opvattingen *de viris illustribus*. Dientengevolge en ook ten gevolge van zijn gebrek aan fantasie en van wat men tegenwoordig zou noemen een enigszins puriteinse geest heeft hij aanstoot genomen aan de vrijmoedigheid, het sans-gêne in sommige gevallen, van Herodotus. Maar een zo onbeheerst geschrift had men van de „Wijze van Chaeronea” niet verwacht.

Het is duidelijk dat Herodotus niet aan helden-verering doet: iets opmerkelijks bij een schrijver die zich ten doel gesteld heeft

„te verhoeden dat de herinnering aan de handelingen der mensen door de tand des tijds verloren zal gaan en dat de grote, bewonderenswaardige daden, verricht door zowel Grieken als Barbaren, de glans van hun roem zullen verliezen”³.

¹ Hrdt. 8, 30.

² Hrdt. 7, 152.

³ Hrdt. 1, inleiding.

Na zulk een preambule verwacht men niets dan eerbetoon en lofprijzingen, zoals in ouderwetse boeken over de Vader des Vaderlands of Michiel de Ruiter, en dan komt er iets heel anders.

Men zou kunnen stellen dat hij de Perzische oorlogen, als zij er niet geweest waren, had moeten verzinnen, want hij had een wereldgebeuren nodig als raamwerk voor zijn wereld-omvattende *comédie humaine*.

Hij was sterk geboeid door de dramatiek van het leven: het spel der hartstochten en der belangen, het mechanisme van de opgang en de nedergang in het bestaan van volkeren en individuen, de wisselingen van de Fortuin, alles onder het waakzaam oog der goddelijke voorzienigheid. Het komt ons voor dat wij aan zijn hartstochtelijke nieuwsgierigheid naar alle menselijke zaken en vooral naar de drijfveren achter de menselijke handelingen, meer nog dan aan patriottische ijver om de roem van het voorgeslacht te bezingen, zijn „Navor-singen” te danken hebben. Als hij in de tegenwoordige tijd geleefd had, zou hij misschien een groot romancier geweest zijn.

Van een romancier heeft hij het vermogen grote figuren uit de geschiedenis (een Croesus, een Polycrates) tot levende personages te maken, ze te doen zien, niet alleen in hun statickleding, maar ook met hun pantoffels aan. Verder het vermogen met een paar woorden een milieu of een situatie te schilderen. De sfeer van het oude Macedonische koningsgezin was eenvoudig en patriarchaal: „de koningin kookte zelf”¹. Aicmaeon, na zijn bezoek aan de schatkamers van Kroesus, zijn hemdsmouwen en schoenen en mond volgepropt met stofgoud, „leek op alles behalve op een mens”².

Herodotus kon zijn verbeeldingskracht en zijn creatieve geest meer de vrije loop laten dan in het algemeen voor historici mogelijk is doordat hij zijn gegevens grotendeels uit mondelinge bronnen putte en, wanneer het hem te pas kwam, meerdere overleveringen amalgameerde. Zo had hij ruim armslag voor een persoonlijke manier van werken.

Men vraagt zich met verbazing af hoe hij het immense aan zijn oeuvre ten grondslag liggende feitenmateriaal bijeengegaaard heeft. Hij moet een groot gedeelte van zijn leven besteed hebben aan het achternalopen van mensen die hem inlichtingen over alles en nog wat konden verschaffen en hij had blijkbaar het talent uit zijn zegsli-

¹ Hrdt. 8, 137.

² Hrdt. 6, 125.

den te halen wat er in zat. Men moet hierbij in aanmerking nemen dat het nooit moeilijk was een Griek aan het praten te krijgen.

Hij was geboren te Halikamassos, een Dorisch-talige enclave in het Ionische land, het land waar de vertelkunst inheems was. Hij was naar de geest op en top een Ioniër: versatiel, weetgierig, alles onderzoekend. Versatiel ook in de stoffelijke zin van het woord: hij heeft grote reizen gemaakt, verre landen bezocht, de zeden en gewoonten van vreemde volken bestudeerd, interviewend wie hij maar kon, aantekeningen makend, gegevens verzamelend voor zijn logoi. Men proeft in hem de wereldburger en de *homme du monde*.

Men heeft hem wel vergeleken met Jean Froissard, de kroniekschrijver uit de Honderdjarige Oorlog, de Henegouwer uit Valendennes, cosmopoliet ook hij, van burgerlijke afkomst, maar kind aan huis bij de Europese hoven, geen man van groot geestelijk formaat maar een schrijver van de eerste rang. „Imagier incomparable” noemt Lanson hem. Ook hij puurde een schat van pittoreske gegevens uit de mondelinge overlevering en was altijd op zoek naar iemand -die zijn verslaggevers-instinct kon bevredigen. Hij beschrijft hoe hij eens, op weg naar Orthez, de residentie van de gastvrije graaf van Béarn, bij wie hij enige tijd zou doorbrengen, kennis maakte met een* Beamees edelman, in wiens gezelschap hij het verdere gedeelte van zijn reis aflegde en die hem spannende verhalen deed over het hofleven te Orthez en de familie-tragedie die zich daar had afgespeeld: de graaf had nl. min of meer per ongeluk zijn zoon, zijn enige wettige zoon, gedood. Wij laten de passage volgen waarin Froissard uiting geeft aan zijn vreugde over de ontmoeting met messire Espaing de Lyon, omdat men zich aan de hand daarvan, met enige verbeeldingskracht en *mutatis mutandis*, een voorstelling kan maken van de wijze waarop Herodotus, de meest brillante verslaggever die er ooit geweest is, te werk heeft kunnen gaan wanneer hij achter het fijne van een zaak wilde komen. Men denkt dan in het bijzonder aan een familie-drama van analoge aard, het drama van Periander, de tyran van Korinthe, van wiens lotgevallen Herodotus een nauwkeurig en schokkend relaas gedaan heeft.

„Des histoires que messire Espaing de Lyon me contait j'étais tout réjoui, car elles me faisaient grand plaisir; je les retenais toutes tres bien, et sitôt que, terminé le chemin que nous faisons ensemble, j'étais descendu à l'hôtel, je les écrivais, fut le soir ou le matin, pour en mieux avoir la mémoire au temps à venir; car il n'est si bonne retentive que d'écriture. „Sainte Marie, disais-je au chevalier, que vos histoires me sont agréables, et qu'elles me font grand bien, tandis que vous me les

contez! Vous ne le perdrez pas, car toutes seront mises en mémoire et en redt et chroniqué dans l'histoire que je poursuis, si Dieu me donne de pouvoir retourner en santé en la comté de Hainaut et en la bonne ville de Valenciennes, dont je suis natif"¹.

Bij nieuwsgierige mensen kan de hartstocht voor het verzamelen van informatie tot een ware verzamel-woede worden, zoals men die waarneemt bij verzamelaars van kunstvoorwerpen of rariteiten. De echte collectioneur denkt altijd aan zijn collectie en heeft weinig belangstelling voor de gebeurtenissen om hem heen, laat staan voor het wereld-gebeuren. Die belangstelling had Herodotus nu juist wel, maar hij was bovendien een collectioneur van anekdoten, geruchten en roddel, die hij, zo nodig bij de haren erbij gesleept, invoegt in zijn verslag over historische personen en feiten. Het is dit mengsel van bona-fide geschiedvorsing en boulevard-journalistiek, dat aan de Herodoteïsche logoi hun eigen bekoring en hun onnavolgbare humoristische toon geeft.

Hierbij komt zijn schrijfstijl hem van pas, in de antieke theorie der *genera dicendi* εἰσομένη λέξις geheten, „having no other unity than that which copulatives give it, nor any other measure (i.e. rythm) than the completion of the sense and the necessity oftaking breath”². De „aaneengeregen” volzinnen laten de deur altijd open voor het soort toevoegingen en uitweidingen waar Herodotus zijn hart aan verpand heeft en die in het gesloten circuit van de periodische zinsbouw moeilijkheden zouden geven. Overigens laat deze stijl een indruk na van ongekunsteldheid en argeloosheid waarmee de schrijver, hoewel hij de eigenschappen in kwestie eigenlijk niet bezit, ons charmeert en inpalmt.

Zijn humor stelt hem in staat om, wanneer het hem zint, afstand te nemen van zijn emoties en dit ondanks een emotionele natuur. Niemand heeft dieper dan hij het menselijk leed gespeild en niemand heeft beter geweten dat sommige door liet noodlot voorbeschikte mensen meer moeten lijden dan anderen. De lijdensgang van de gedoemde Adrastus heeft hij beschreven op een wijze, de grote tragici waardig³. Men is dan ook hoogst verbaasd wanneer hij elders, in zijn meest droog-komieke trant, opmerkt dat de mensen ten onrechte altijd denken dat hun eigen rampen (hun οἰκήια κακά) erger zijn dan die van anderen.

¹ *Histoires de Froissart*, publiées par Henri Longnon, Paris 1931, p. 201.

² E. M. Cope, *An Introduction to Aristotle's Rhetoric*, London 1867. p. 308.

³ Hrdt. 1, 35 sqq.

„Zoveel weet ik”, zegt hij, „dat ak de mensen hun rampen naar de markt konden brengen en ze daar konden uitstallen om met hun naasten ruil-transacties in rampen aan te gaan, ieder van ons, na zich over de stalletjes gebogen te hebben, prinsheerlijk weer naar huis zou gaan met de rampen die hij had aangedragen”¹.

In gelijke mate beseft hij de betrekkelijkheid der menselijke oordelen, het zijne inklus. Voorstander van de democratie, van het regeringsstelsel waarmee Athene, zijn vaderland bij adoptie, zulke schitterende culturele en politieke resultaten bereikt had, schroomt hij niet de doeltreffendheid van het stelsel in twijfel te trekken, in de vorm van een schimpscheut aan het adres der Atheense volksvergadering. Aristagoras, gouverneur van Milete en aanstichter van de Ionische opstand, op tournee in Griekenland om bondgenoten te verwerven, heeft te Sparta van koning Kleomenes, die het heilloze der onderneming terstond door heeft, een weigerend antwoord gekregen, maar boekt bij de Atheense volksvergadering een makkelijk succes met de goedkoopste propaganda:

„hij spiegelde hun alles en nog wat voor (allicht, want hij zat erg in het nauw), tot hij hen overtuigde. Het is blijkbaar makkelijker een massa te bedotten dan een enkeling, aangezien Aristagoras de Lacedaemonier, Kleomenes, die in zijn eentje was, niet kon bedotten, maar dat wel deed met dertig duizend Atheners”².

Een rake en geestige opmerking, waarmee men tegenwoordig het odium van fascisme op zich zou laden.

Ook in religiosis heeft Herodotus dat gevoel voor betrekkelijkheid. Hij is, in de antieke zin van het woord, een innig religieus mens, d.w.z. dat hij niet alleen aan het bestaan van de Goden gelooft, maar ook overtuigd is dat zij een nauwlettend toezicht uitoefenen op de aardse zaken. De mensen zijn nietige wezens en doen er, van de hoogste tot de laagste, wijs aan zich te houden aan de Delphische praecipita γῶθι σεαυτόν en μηδὲν ἄγαν. Al het menselijke is begrensd. Iedere poging de grens van het mogelijke en toelaatbare te overschrijden wordt van hoger hand bestraft. In kritieke levenssituaties vertellen de orakels ons hoe de grenzen zijn afgebakend. Men wordt in de Historiën overstelpt met orakels, waarvan de schrijver in bepaalde gevallen de pertinente bewoordingen onderstreept. Een op de slag bij Salamis betrekking hebbende voorspelling van Bakis (een half-

¹ Hrdt. 7, 152. Het verband met het voorafgaande is geforceerd, aangezien het daarin niet om rampen, maar om gemene streken gaat. De betekenis van οἰκίαι κακά staat vast op grond van parallel-plaatsen bij Hrdt. Wanneer men vertaalt „gemene streken” (zoals Stem in zijn commentaar doet) gaat bovendien de pointe verloren: natuurlijk ziet ieder mens eerder de splinter bij een ander dan de balk bij zichzelf. Daarvoor hoeft men niet aan ruiltransacties te denken.

² Hrdt. 5, 97.

mythologische figuur, prototype van de boerenbedrieger, op wiens naam verzamelingen van godsspreuken circuleerden) heeft hem bijzonder getroffen en ontlokt hem de uitroep:

„als Bakis ons confronteert met deze orakels, die zulk een duidelijke taal spreken, verstout ik mij persoonlijk niet tot kritiek op orakels en ik accepteer die ook niet van anderen”¹.

De toon is onaangenaam apodiktisch.

Toch heeft Herodotus ook wel kritiek op orakels. Op de Pythia legt hij de blaam der omkoopbaarheid². Zijn oordeel is in het algemeen, over mensen en over zaken, ambivalent. Hij erkent, noch op gewijd noch op profaan gebied, absolute normen en predikt de grootst mogelijke verdraagzaamheid, gepaard met een voorzichtige sceptis³. Maar blijft hij altijd aan dit beginsel getrouw? Dat is moeilijk te beamen. Men weet bij hem dikwijls niet precies waar men aan toe is. Of hij iets erg vindt of niet. Of hij iets gelooft of niet. Soms hangt hij de zedemeester uit, soms is hij volslagen immoralist. De verstokte verteller in hem heeft een zwak voor bakerpraat en zotte overleveringen, zijn onderzoekende geest daarentegen trekt de overgeleverde stof in de sfeer van de rede. Een uitvoerig verslag over de daden en verrichtingen van de Thracische thaumaturg Salmoxis besluit hij met de woorden:

„ik beweer niet dat ik er niet aan geloof, maar ik geloof er toch niet heel erg aan”⁴.

Het is een elegante en geestige formulering. Twijfel en humor zijn nabije bloedverwanten.

Wij hebben hem een persoonlijkheid met veel facetten genoemd: gecompliceerd en ongrijpbaar.

Zijn meest eigen humor moet men niet zoeken in de apert-gekke verhalen. Die ligt veelmeer als een boeket over alles wat hij schrijft.

Hij heeft een neiging tot gedachten-sprongen, die ons in een soort surrealistische wereld brengen, een wereld waarin het vertrouwde verband tussen de dingen zoek is. De mens, als onderdeel van een geordende maatschappij, is gevangen in een geregelde gang van telkens terugkerende bezigheden en gedachten. Ook zijn logica loopt in de tredmolen. Woorden, en de voorstellingen die zij wekken, hebben een conventionele volgorde. Wanneer men, een willekeurig geschrift

¹ Hrdt. 8, 77.

² Hrdt. 5, 63; 6, 66; 6, 123.

³ Hrdt. 3, 72.

⁴ Hrdt. 4, 96.

lezend, midden in een zin het eind van de pagina bereikt, vult men gewoonlijk automatisch het ontbrekende aan. Wordt de verwachte aaneenschakeling doorbroken, dan ontstaat er als het ware een kortsluiting van de logica en die doet komisch aan. Herodotus is daar sterk in: het schokeffect op de mentale volg-pagina.

Sprekend over een langdurige droogte, die het eiland Thera teisterde, zegt hij:

„gedurende een periode van zeven jaren regende het niet op Thera, in welke tijd alle bomen op het eiland, behalve één, verdorven en doodgingen”¹.

„Behalve één” is komisch, omdat het krankzinnig is.

Voor de vrouw van Candaules is de schande dat Gyges haar naakt gezien heeft ondragelijk. Men verwacht dat zij de *voyeur* uit de weg zal laten ruimen of, in het ergste geval, de hand aan zichzelf zal slaan. Niets daarvan. Zij laat Gyges bij zich komen en plaatst hem voor de volgende keuze: (a) zijn heer, de koning, te vermoorden en met haar, de koningin te trouwen, of, subsidiair, (b) zichzelf te doden². Gyges kiest a. Het is misschien super-logisch geredeneerd en gehandeld, maar het is niet de normale logica en daarom is het komisch. En zo is er nog veel meer bij Herodotus.

Men moet vooral niet denken dat hij een zonderling was, een „vervreemde”, zoals dat tegenwoordig heet. Integendeel, hij heeft intens met zijn tijd en met zijn wereld meegeleefd. De Griekse idealen en de Griekse heroïek hebben hem bezield. Maar hij was niet iemand die op hinderlijke wijze zijn idealen en zichzelf au sérieux nam. Daarvoor heeft zijn humor hem bewaard. De diepste grond van die humor is misschien daarin gelegen dat hij zijn waarachtige levensernst en zijn emotionele betrokkenheid tot het wereldgebeuren omhuld heeft met een dampkring van beminlijk *je-m'en-foutisme*.

Amsterdam
Heerengracht 524

D. F. W. VAN LENNEP

¹ Hrdt. 4, 151.

² Hrdt. 1, 11.

Orakeltaal bij Herodotus (VI, 76)

In het zesde boek van Herodotus, hfdst. 67 vlgg., wordt verteld over een aanval van de Spartaanse koning Cleomenes op de stad Argos. De Spartaanse troepen trekken op tot de rivier de Erasinos, maar als Cleomenes aan de rivier offert of deze hem door wil laten, vallen de offers ongunstig uit. De Spartaan is dan verontwaardigd op de rivier, die zijn burgers niet in de steek wil laten, en probeert het via een andere toegangsweg. Hij vindt die bij Thyrea, blijkbaar aan zee gelegen, want als Cleomenes aan deze geofferd heeft, vormt zij geen obstakel; het leger wordt in schepen overgezet naar het land van Nauplia en Tiryns en vandaar trekt het op in de richting van Argos. Op de tijding hiervan trekken de Argeërs, in de richting van de zee, de Spartanen tegemoet.

Er heeft dan een merkwaardige ontwikkeling plaats. De Argeërs vrezen niet de openlijke strijd, maar dat zij door list vermeesterd zullen worden. Want, zo vervolgt de schrijver, de Argeërs hadden met betrekking tot deze situatie een orakel gekregen en het feit dat dit in vervulling was gegaan vervulde hen met grote angst. „Ταῦτα δὴ πάντα συνελθόντα τοῖσι Ἀργείοισι φόβον παροῖχε”. Daarom durven de Argeërs dus geen aanval te wagen en zij spreken af dat zij zich zullen richten naar de trompetter van de vijanden en steeds hetzelfde doen als hij beveelt. Als Cleomenes deze tactiek doorheeft, laat hij zijn mannen aanvallen op het ontbijtsignaal en de Argeërs, hierdoor verrast, worden inderdaad door deze list verslagen.

De grote moeilijkheid van dit verhaal is dat de schrijver dus duidelijk zegt dat het orakel in vervulling is gegaan en wel nu, in deze situatie. „Ταῦτα δὴ πάντα συνελθόντα” heeft zonder enige twijfel betrekking op de gebeurtenissen van het ogenblik: wij zien echter helemaal niet wat van hetgene, dat Cleomenes gedaan heeft, een vervulling van het orakel kan zijn. En toch, tenzij er een stuk van het verhaal zou zijn weggevallen, (maar er is niets dat daar verder op wijst, het vormt een goed aaneengesloten stuk), moèt er in de vermelde feiten iets te vinden zijn, waardoor het voor de Argeërs vaststond dat het orakel in vervulling aan het gaan was en waardoor zij het niet op een beslissing volgens de gegeven krachtsverhoudingen wilden laten aankomen. Het is te begrijpen dat deze plaats verschillende philologen heeft beziggehouden; zij vraagt als het ware om een

oplossing, maar toch is er tot nog toe geen alleszins bevredigende verklaring gevonden.

In Hermeneus heeft enige jaren geleden Dr. Meerwaldt een uitvoerige studie eraan gewijd, die zoals gewoonlijk blijkt geeft van grote belezenheid en tal van interessante verbindingen legt, waarvan men de aanwezigheid in eerste instantie niet zou vermoeden, maar nu duidelijk antwoord op de vraag wat in de gegeven situatie nu op een vervulling van het orakel lijkt, heeft ook hij, dunkt mij, niet gegeven.

Toch ben ik van mening dat in het betreffende hoofdstuk 76 wel een oplossing te vinden is, dat er dus inderdaad sprake is van een vervulling van het orakel, maar dat deze op enigszins „cryptogramatische” wijze gegeven wordt, maar dat behoeft, waar het over altijd duistere orakeltaal gaat, geen beletsel te zijn.

Het orakel luidt als volgt:

“Wanneer het vrouwelijke het mannelijke zal overwinnen en verdrijven en roem zal behalen over de Argeërs, zal het van vele Argeïsche vrouwen in smart de wangen cyaanrijten. Zo zal menigeen het zeggen van de toekomstige geslachten: „Een geduchte, driemaal gewentelde slang is, door de speer overweldigd, omgekomen”.

De raadsels zijn dus: het mannelijke, het vrouwelijke en de driemaal gewentelde slang, die wordt overwonnen. Welnu: het mannelijke kan heel goed de rivier Erasinus zijn, welke de Spartanen wil tegenhouden. Niet alleen dat „ποταμός” mannelijk is en een rivier als een mannelijke god wordt gedacht, maar ook de naam Erasinus doet sterk aan „ἄρσῆν”, mannelijk, denken; de beide woorden zijn nagenoeg met dezelfde letters gevormd. Hetzelfde geldt van „θάλασσα”, zee, dat vrouwelijk is en ook enigszins lijkt op de lettercombinatie van „θῆλυς”. De rivier, die de Argeërs wil helpen, wordt uitgeschakeld door de hulp die de vrouwelijke zee de Spartanen komt brengen. De driemaal gewentelde slang tenslotte, die in de strijd wordt overwonnen, is (in orakeltaal!) ook duidelijk de Erasinus, want van deze is in hetzelfde hoofdstuk gezegd dat hij eerst komt stromen uit de Stymphalische moerassen, dan verdwijnt hij ondergronds, om vervolgens als de dusgenaamde stroom te voorschijn te komen, hij heeft dus drie gedaanten. Door de overwinning op de Argeërs wordt ook hij, hun trouwe bewaker, verslagen. Is dit niet de oplossing van het raadsel?

*Amstelveen
Tulpenburg 57*

J. M. KRAMER

Herodotus, reiziger door aller Heren landen¹

Het is nog steeds een open vraag of Herodotus is gaan reizen om een geschiedwerk te schrijven, of dat hij, omdat hij is gaan reizen, een geschiedwerk geschreven heeft. Op het eerste gezicht lijkt het een vraag naar de prioriteit van de kip of het ei. Maar bij nader inzien kan het, gezien recente publikaties, misschien toch zin hebben zich de vraag te stellen waarom Herodotus gereisd heeft en wel zoveel en zover dat men hem, die toch algemeen als historicus geldt, zonder bezwaar een reiziger door aller Heren landen kan noemen.

„Herodotus achterna” zou een boeiende reis opleveren, om het even of men met hem als gids Egypte, zuid-Rusland of zoals Frya Stark het deed, Ionia zou willen bereizen. In hoofdstuk 3 van haar boek: *Ionia a quest* zegt ze: „I had not been many days in Smyrna before I came to the conclusion that it was impossible to travel without a guide. The difficulty was not space, but time: even by hmiting myself to Ionia as I had intended to do, the number of things that have happened there is overwhelming. I was then reading Herodotus, and it seemed to me that here was the perfect travelling companion to take one to the cities that hê speaks of, whether they stilt exist or no. ... I would be led to the world I desired . . . .”.

Hoewel Herodotus dus inderdaad een ideale en originele reisgenoot is, blijft toch de vraag hoe hij indertijd tot die reizen gekomen is.

In een tamelijk recente studie ² zegt Kurt Latte, dat Herodotus in zijn belangstelling aanvankelijk geografisch-ethnografisch geori nterd was en dat pas langzaam aan bij hem echt historische belangstelling was ontwaakt. „Er hat”, aldus Latte, „nicht als Historiker begonnen, sondern er ist es geworden”. Even verder licht hij deze bewering nader toe: „Hatte er zunächst Berichtigung und Ergänzung des Hekataios erstrebt, so ging ihm nun (nl. toen hij in Athene was) der Sinn des Perserkrieges als einer Auseinandersetzung zwischen Asien und Griechenland auf. Mit diesem Gegensatz verbindet sich der politische zwischen Freiheit und Knechtschaft”³. Eenzelfde mening is ook Aubrey de Sélincourt, de schrijver van *de Wereld van*

¹ Titel van een lezing gehouden voor de afdelingen van het N.K.V..

² Kurt Latte: *Anf nge der Griechischen Geschichtsschreibung; Entretiens sur l'Antiquité Classique IV*, Vandoevres-Genève 1956, pag. 7.

³ Kurt Latte, *o.c.*, pag. 12.

Herodotus (Aula-reeks 239, pag. 23) toegedaan. De Sélincourt formuleert zijn opvatting aldus: „Naar alle waarschijnlijkheid was het tijdens zijn verblijf in Athene dat zijn *Historiën* zijn uiteindelijke vorm kreeg in zijn geest. Hij was namelijk begonnen met afzonderlijke beschrijvingen van de zeden, de geografie, de monumenten en de oudheden van de verschillende landen — Lydië, Egypte, Scythië en de rest — die hij had bezocht, een zelfde soort werk als dat van de Ionische logografen, hoewel wijder van strekking en verrijkt met veel meer gegevens uit de eerste hand en verkregen door rechtstreekse ondervragingen; maar nu, gegrepen als hij was door bewondering voor de Atheense geest en de Atheense instellingen, besloot hij voor zover mogelijk zijn breedopgezette en gevarieerde nasporingen dienstbaar te maken aan een alomvattend plan”. Ook de Sélincourt ziet in Herodotus een reiziger die tot historicus wordt. Naar aanleiding van deze studies heb ik het complexe werk van de „*Pater historiae?*” nog eens bekeken om de vraag te beantwoorden: „Waarom reisde Herodotus eigenlijk en werd hij een reiziger door aller Heren landen?”

De compositie van de *Historiën* kan inderdaad de schijn wekken dat Herodotus' werk in twee delen uiteenvalt. Het is of Herodotus zich in de eerste vier boeken uitgeleefd heeft in het maken van ontelbare dia's van landschappen en volkeren en talloze close-ups van beroemde persoonlijkheden, die hij graag en zonder strenge selectie toont aan wie er maar belang in stelt. Boek II is hiervoor wel het schoolvoorbeeld. Het is gewijd aan Egypte, het land waar alles anders is en zelfs de rivier de Nijl in de verkeerde richting stroomt. Het is niet overdreven te zeggen, dat men ongeveer twee derde ervan zou kunnen kappen zonder dat men iets essentieels met betrekking tot de Perzische oorlogen zou missen. Hetzelfde geldt voor het vierde boek, waarin Herodotus ons weliswaar interessante en volgens recente onderzoekingen¹ waargebleden dingen over het nomadenvolk der Skythen vertelt, maar die nauwelijks relevant zijn voor het verloop der historie. Minder sterk geldt dit voor boek I en III, maar ook daar zouden de gebeurtenissen en wetenswaardigheden behoorlijk bijgesnoeid kunnen worden. Op grond van deze weelderige woekering van geografisch-ethnografische gegevens menen Latte en ook de Sélincourt te kunnen concluderen dat Herodotus in eerste instantie een ander doel nastreefde.

Nu kan en wil een historische figuur alleen in het kader van zijn

¹ Hermeneus. Jaargang 39, na 3; Dr. J. W. Lackamp, *De Skythische volkeren*.

eigen rijd bekeken zijn. Het is m.i. een open deur intrappen als men zegt, dat Herodotus naar moderne maatstaven gemeten geen historicus is. Dat is hij zelfs niet geworden! Men kan dunkt me wel vragen of Herodotus' werk een eenheid is, of — in beeldspraak gezegd — de dia's van zijn landschappen en volkeren (zijn geografisch-ethnografische belangstelling) harmonieus passen bij de beschrijving die hij geeft van een historisch conflict. Nog weer anders geformuleerd: vormen de eerste vier boeken een oppervlakkige, zo men wil kunstmatige eenheid met de latere vijf of hebben de Historiën in hun geheel van meet af aan de Perzische oorlogen als een „Auseinandersetzung zwischen Asien und Griechenland” behandeld? Als argument hiertegen voert Latte de bonte wirwar aan, die de eerste vier boeken schijnen te bieden tegenover de meer gestileerde, direct op de oorlogen betrokken latere boeken.

Van welke tijd of tijden nu is Herodotus de exponent? Hij leeft onmiskenbaar op een breukvlak, zowel op een breukvlak tussen culturen als op een breukvlak in de tijd. Hij is kind van Klein-Azië en Griekenland beide, hij is kind van de tijd vóór en na Salamis. Met zijn ene been staat hij geplant in de archaisch-Griekse periode met het andere in de klassieke-Atheense tijd. Dit leven op een breukvlak in cultuur en tijd heeft de vorm van zijn werk bepaald.

Over de archaische periode, waartoe Herodotus onmiskenbaar hoort, is genoeg en goed geschreven, maar wat in het oog springt én zich in het werk van Herodotus reflecteert wil hier nog eenmaal gezegd zijn.

Deze periode uit de Griekse geschiedenis kenmerkt zich door het loswikkelen van het denken uit zijn mythisch-magische fase. Een rationelere wijze van denken, die aan natuurlijke verklaringen de voorkeur geeft boven boven-natuurlijke verklaringen, tekent zich duidelijk af. Dit bracht met zich mee een terugdringen van het goddelijke als agens in de physis, wat op zijn beurt leidde in abstracto tot de Ionische natuurfilosofie en in concreto tot de inventarisatie van de natuur. De natuur wordt een onbezielde ding en als zodanig object voor het rationele, naar natuurlijke oorzaken zoekende denken. De terugdringing van de goddelijke agens in de physis betekent in historicis het zoeken van een natuurlijke oorzaak in het handelen van mensen en volkeren.

De tweede grote ontdekking van de archaische periode was die van de onvervangbare waarde van de persoonlijkheid. Men heeft

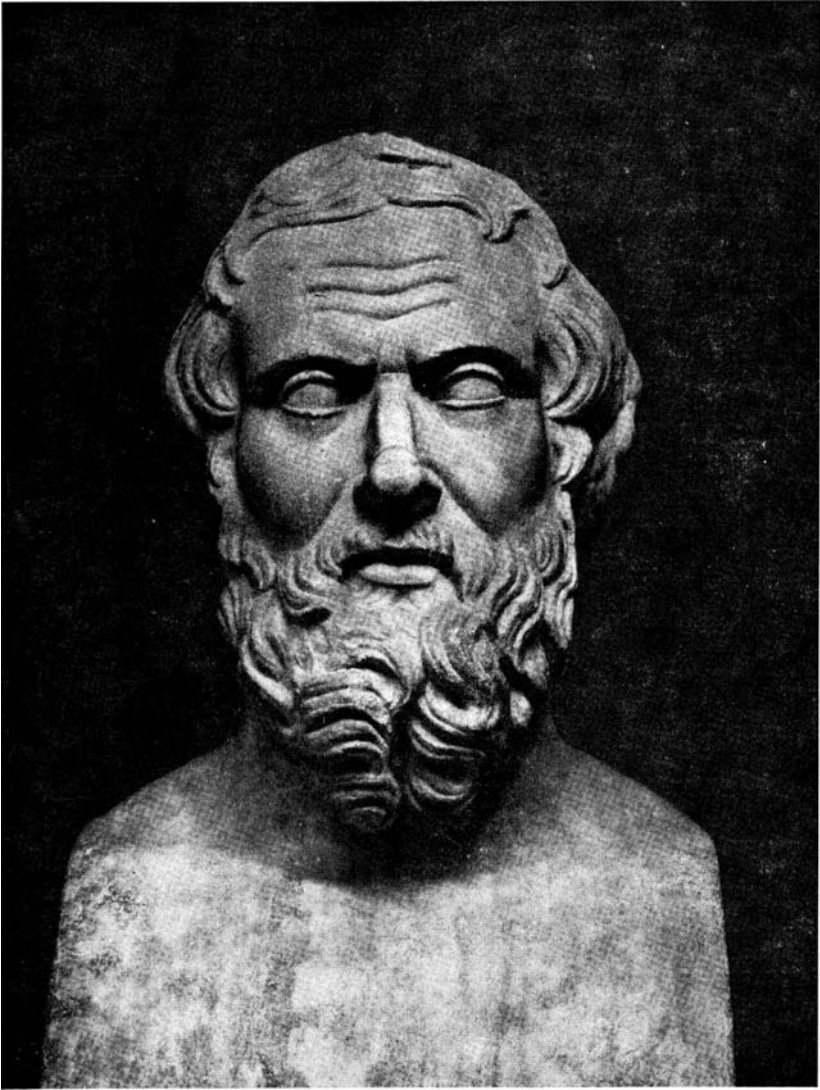
ook in het emotionele vlak de mythologie niet langer nodig om er zijn eigen emoties in te projecteren. De gevolgen van deze bewustwording zijn in poëticis de persoonlijke monodische lyriek, in politicis de isonomia en in historicis de aandacht voor de markante persoonlijkheid, die neerslaat in de in proza geschreven logoi.

Kenmerkend voor de mens levend in deze tijd is zijn lust tot willen-weten. Men zet zich allereerst aan de inventarisatie van de natuur. Een grandiose boedel-beschrijving komt op gang en men grondvest zijn kennis op eigen aanschouwing. θεωρία, en het-van-horen-zeggen, ἀκοή. Naast speculatief weten groeit empirisch weten. De lust om zulke empirische kennis te vergaren is een van de drijfveren voor de archaische mens om te gaan reizen.

Zo komen we tot een laatste karakteristicum van de archaische periode, nl. de beweeglijkheid die hem kenmerkt. Horizonnen gaan open mede door kolonisatie en handel, die rijkelijk materiaal voor onderzoek verschaft. De geleerden — om dit anachronisme voor de naar kennis dorstende Grieken te gebruiken — zitten in deze tijd beslist niet vastgekleefd aan hun stoel en nog minder in ivoren torens. De haven is het terrein van hun werkzaamheid, waar zij de kooplieden na hun lange reizen ondervragen of vanwaar zij zelfuitzeilen om hun kennis te vermeerderen. De koopman is geleerde en de geleerde is koopman. Door eigen reizen of door ondervraging van anderen, die reizen vergaart men kennis.

Kenmerkend is de veelzijdigheid, de algehele geïnteresseerdheid van de archaische mens. Het mooiste voorbeeld hiervan is Thales van Milete, de eerste der Ionische natuurfilosofen. Zijn fascinerend portret wordt in het eerste boek der Historiën door Herodotus in al zijn facetten getekend. In caput 74 vertelt Herodotus van hem, dat hij voor het jaar 585 v.C. een zonsverduistering had voorspeld. In het volgend hoofdstuk zien we onze astronoom als ingenieur in de weer. Hij helpt Kroesus bij het oversteken van de fatale Halys door de woeste stroom in tweeën te delen. Hoewel Herodotus deze prestatie met grote reserve vertelt — hij meent dat Kroesus gewoon van bestaande bruggen heeft gebruik gemaakt — twijfelt hij geen moment aan deze Anabasis van Thales. Waarschijnlijk was Thales onder het veilig geleide van het koninklijk leger het binnenland ingereisd, omdat hij handel wilde drijven of louter en alleen θεωρίας ἔνεκα, uit pure weetgierigheid. Gedreven door eenzelfde nieuwsgierigheid zou een paar eeuwen later Xenophon onder geleide van een vorsteljk leger naar het binnenland van Klein-Azië trekken. In caput

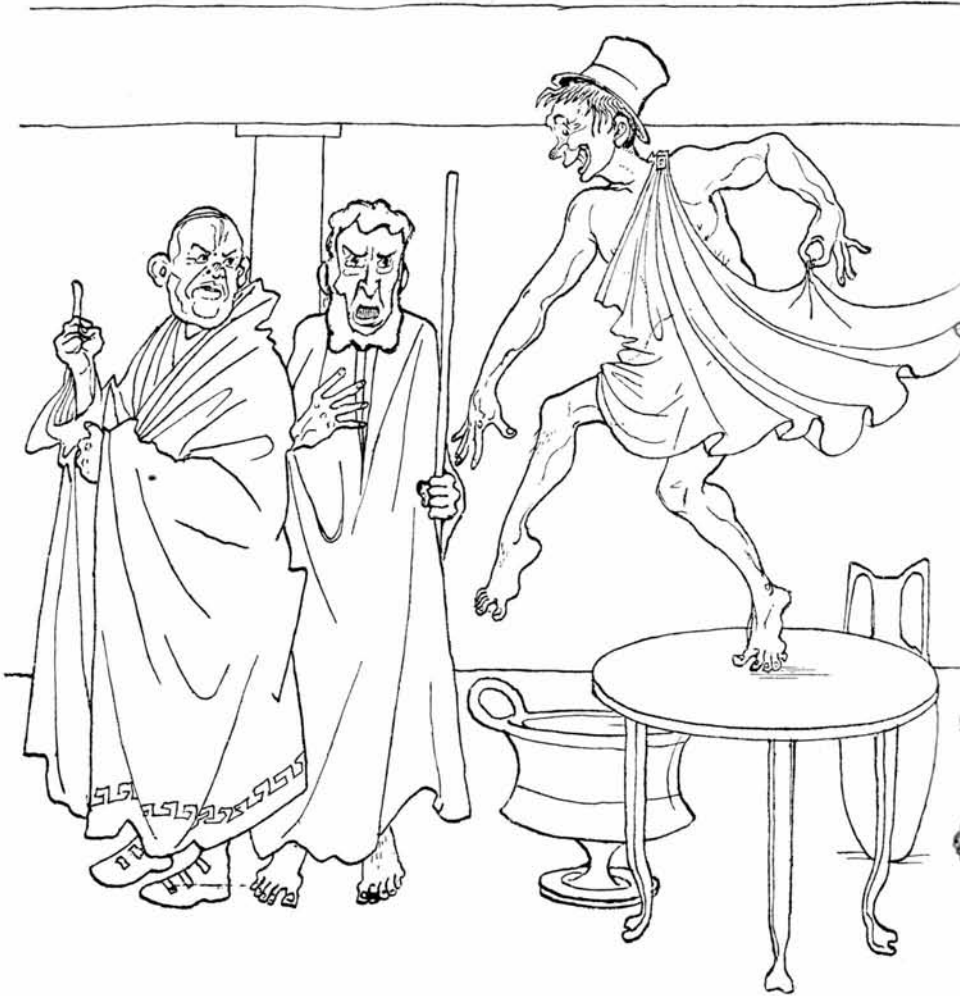

Herodotus (ong. 485—ong. 425)

Romeinse copie van Grieks origineel uit ong. 370 v. C

Napels, Museo Nazionale

Tekening van Prof. Dr. J. Huizinga, gemaakt ± 1895, n.a.v. Herodotus VI-129 (zie ook hierover blz. 1

HERODOTI. I. VI. 129. Ὡς παῖ Τεισάνδρου, ἀπορχήσαό γε μὲν τὸν
γάμον.
Οὐ φροντίε Ἰπποκλείδῃ.

De Romeinen in Pannonië (zie biz. 170)

Bronzen beeldje van Selene

170 van boek I treedt Thales op als politiek adviseur voor de Ioniërs. Hij raadt hun voor de buitenlandse politiek één bouleterion in het centrale Teos te vestigen, terwijl men de plaatselijke belangen geheel naar eigen believen kon blijven regelen. Zijn „Verenigd Ionië” ging niet door. Als onderzoeker van de physis heeft hij zich als eerste der Ionische natuurfilosofen onvergankelijke faam verworven. Tenslotte completeert Plato ¹ het beeld van deze veelzijdige man als theoreticus en dromer door de woorden te citeren van een Thracische slavin. Toen Thales bij zijn astronomische studiën omhoog kijkend in een put viel, merkte zij adrem en spottend op: „Hij begeert de dingen aan de hemel te kennen, maar dat wat voor zijn voeten ligt ontgaat hem”. Dit woord zou volgens Plato toepasselijk zijn op alle filosofen! Vergelijkbaar met Thales in geesteshouding is Bias van Priene en natuurlijk Solon, die bij Herodotus exemplarisch optreedt.

Uit ditzelfde hout echter is ook Herodotus zelf gesneden en in zijn werk is de archaische geesteshouding duidelijk herkenbaar. Ook hij dringt de goddelijke agens terug als drijfveer van het menselijk handelen. Hij toont hetzelfde interesse als de logografen voor bijzondere persoonlijkheden. Aan dit interesse hebben we een reeks interessante portretten te danken. Geenszins naar het leven getekend, daarvoor volgen zij te zeer een oud patroon, maar daarom toch niet minder boeiend.

Tenslotte zien we bij hem hetzelfde detail-interesse, dezelfde weetgierigheid. „De reiziger door aller Heren landen” reist net als Solon om wille der wetenschap door die landen en misschien ook wel uit handelsoogmerken. Hij reist zeker niet als toerist en gaat noch Odysseus noch Argonauten achterna. Maar wel reist hij de halve toenmalige wereld door om achter het spoor van een oude Egyptische god Herakles te komen. Herodotus acht deze god verschillend van de Griekse heros Herakles. Om dat te bewijzen verlaat hij Egypte, waar hij bij zijn onderzoekingen op deze god gestoten is. Het relaas van zijn onderzoek luidt als volgt: ²

„Daar ik me van deze dingen zo nauwkeurig als maar mogelijk was op de hoogte wilde stellen, voer ik ook naar Tyrus in Phoenicië, omdat ik hoorde dat daar een heiligdom is dat aan Herakles is gewijd. Ik zag dat die tempel rijk voorzien was van veel andere wij geschenken, maar dat er ook twee zuilen waren, een van zuiver goud, de ander van smaragd, die des nachts helder straalde. Ik had een onderhoud

¹ Plato, Theaetetus 174 A.

² Herodotus II, 44.

(net de priesters en vroeg hun sinds hoelang de tempel al bestond. Ik merkte dat ook zij niet met de Grieken overeenstemden. Want zij zeiden dat gelijk met Tyrus ook die tempel gesticht was en dat Tyrus nu drie en twintig honderd jaar bestond. In Tyrus zag ik nog een ander heiligdom van Herakles, bijgenaamd de Thasiër. Aangekomen in Thasos vond ik daar een heiligdom van Herakles, dat door de Phoeniciërs gesticht was, toen rij op zoek naar Europa Thasos stichtten. En dat viel in een tijd van vijf mensengeslachten vóór Herakles, de zoon van Amphitryon, geboren werd. Al deze onderzoekingen nu tonen duidelijk aan, dat er een oude godheid Herakles was; en die Grieken schijnen mij juist te handelen, die twee Herakles-feesten hebben ingesteld en in ere houden, terwijl ze aan de een als aan een onsterfelijke onder de bijnaam de Olympische Herakles offeren, en aan de ander als aan een heros dodenoffers brengen”.

In al de bovengenoemde opzichten is Herodotus archaisch en een voortzetter van de logografen. Toch heeft Cicero als hij hem de vader der geschiedenis noemt niet geheel ongelijk. Want Herodotus is zeker geen epigoon. Hoewel hij logoi vertelt, schrijft hij toch geschiedenis en geen geschiedenissen. Hij is de eerste, althans van wie we het weten, die een brok verleden vanuit een bepaalde gezichtshoek beschouwt en onder één noemer brengt en daaraan alles ondergeschikt maakt. De noemer waaronder hij zijn historisch én geografisch materiaal brengt is nu juist die „Auseinandersetzung zwischen Asien und Griechenland”, zijn de Perzische oorlogen.

Dat brengen van al het materiaal onder één noemer schrijven Latte en de Sélincourt beiden toe aan het verblijf in Athene, maar het is toch, dunkt me, niet verwonderlijk, dat een bewoner van Halikarnassos, die als kind naar de legende het wil koningin Artemisia met volle zeilen de haven had zien binnenvluchten na de befaamde slag bij Salamis, al vroeg op de idee was gekomen om de geschiedenis van die strijd te beschrijven en op dit doel al zijn reizen richt en al zijn materiaal met oog daarop selecteert. Het nieuwe, zo men wil het historische wat Herodotus doet is dat hij hypotaktische geschiedschrijving in plaats stelt van een parataktische. Hij vertelt geen willekeurige reeks logoi, maar hij kiest bewust uit de overrijke stof van Klein-Aziatische en Griekse verhalen slechts drie, die onder de noemer „strijd tussen Griekenland en Azië”, of die van „vrijheid en knechtschap” te brengen zijn. Hij doet met deze keuze hetzelfde wat het Homerische epos met de mythologische stof rond Troje gedaan had. Alle aristici in de Ilias zijn onder de noemer „Wrok van Achilles” gebracht. Herodotus schrijft over een even glorieuse periode uit de Griekse geschiedenis een epos in proza en volgt daarbij de zo zeer door hem bewonderde meester. Maar net als zijn poëtische voor-

ganger gaat hij los associërend te werk. Hij weidt graag uit en onthoudt naar goed archaisch gebruik zijn lezers geen detail en ook geen nieuwtje. Wat hij hoort en ziet noteert hij. Soms, net als de epische dichter, dwaalt hij schijnbaar af van zijn doel, dat hij vergeten lijkt te hebben, om even trefzeker de draad weer op te nemen ¹. In de Ilias dienen alle aristieën vóór die van Achilles zelf om aan te geven, dat, hoe dapper de andere helden ook zijn, zij in het niet vallen bij Achilles. Zulk een effect bereikt ook Herodotus door de uitweidingen over het geweldige Perzische rijk en de constatering van het kleinsteedse gedoe van de Griekse steden. Hij sorteert immers extra effect voor deze steden als zij de eclatante overwinningen te Marathon, Salamis en Plataeae behalen. De geograaf blijkt de historicus te ondersteunen. Herodotus reist om zijn geschiedenis te illustreren. Theoretisch was het bijvoorbeeld voldoende geweest als hij droogweg vermeld had dat Cyrus Babylon veroverde. Maar het belang van deze verovering blijkt pas recht, als hij de omvang en de rijkdom van de nieuwe satrapie Babylonië beschrijft. Hij komt dan vanzelf over het bevoeiingssysteem en de scheepvaart te spreken. Hij is naar Babylonië gereisd om inzicht te krijgen wat de verovering voor Perzië betekend heeft en van die reis geeft hij voor zijn geïnteresseerde tijdgenoten een gedetailleerd verslag. Verzwijging van details zou zijn als een verzwijgen van bronnen. Het gaat hem er bij zulke uitweidingen niet in de eerste plaats om om curiosa te vertellen — al doet hij ook dat graag! — maar hij wil ons zo zijn protagonisten voorstellen. Aan de ene kant staan de Perzen en het conglomeraat van volkeren, waarover zij heersen. Aan de andere kant staan de Grieken en hun *petite histoire*. Beide partijen zijn met liefde en humor getekend, maar over de Perzen is hij het uitvoerigst. Zij vormen immers voor zijn lezers de grote onbekende. De bonte mengeling van volkeren, hun vreemde gebruiken, hun typische landstroken fascineren hem. Hij onderzoekt dat wat hem vreemd is zo goed en zo ver hij maar kan en daarom reist hij. En wat hij ziet en hoort integreert hij in zijn werk. Hij was een „wetenschappelijk onderzoeker” van kenbare feiten en zelf zou hij het onderscheid wat Latte maakt niet begrepen hebben. Mij was noch geograaf noch historicus of hij was beide. De wetenschap was in deze gebieden nog ongedeeld.

¹ Omdat de Sélincourt een van de aanvang af bedoelde opzet van de Historiëen ontkent, kan hij het opnemen van de draad alleen als een truc zien. Hij zegt over de uitweidingen: „de uitweidingen zijn op zichzelf bijna altijd boeiend en belangwekkend, en hij had er slag van de lezer in de waan te brengen dat ze toch altijd door een bepaalde draad, hoc dun ook waren verbonden met het hoofdthema”.

Hij onderzoekt feiten die in verband staan met een door hem gekozen stof uit het verleden. Het proëmium — ook al is dat als zo menig voorwoord eerst achteraf geschreven¹ — spreekt in deze duidelijke taal:

„Van Herodotus uit Halikarnassos is dit het relaas van zijn navorsingen, neergeschreven opdat niet de daden der mensen door de tijd verwist worden, en de grote bewonderenswaardige daden door Grieken of andere volkeren gepresteerd niet in het vergeetboek raken, al het andere niet, maar vooral niet de oorzaak waardoor zij met elkander in conflict kwamen” .

Maar behalve door de oorzaak van het conflict en de levensomstandigheden van zijn dramatis personae is hij geïntrigeerd door het feit dat datgene wat als essentieel in het individuele leven van een mens in de archaische periode ervaren werd, het ritme, de op- en neergang, ook te vinden was in de gang der volkeren, in de bloei en ondergang van de door hem bezochte steden.

Het archaisch adagium; al het menselijke is wisselvallig, de godheid doet rijzen en dalen wordt ook heel uitdrukkelijk aan het einde van het proëmium uitgesproken:

. . . . „dan zal ik voortgaan met mijn verslag, terwijl ik bet verhaal zal vertellen van de kleine steden net zo goed als van de grote. Vele van hen die eens groot waren, zijn nu klein; en die welke tijdens mijn leven uitgroeiden tot grote steden waren klein in het verleden. Omdat ik er nu van doordrongen ben, dat 's mensen voorspoed nooit stabiel blijft, zal ik zonder onderscheid van beide gewag maken”.

Het is een ambitieus programma om west tegenover oost te plaatsen, vrijheid tegenover knechtschap en om tevens aan dit stuk historie het levensritme der mensen en volkeren te willen demonstreren. Maar Herodotus neemt zijn taak au sérieux. Hij reist er de toenmalig beschaaftde en bereikbare wereld voor af. Geen moeite is hem te veel, zoals wij zagen bij het onderzoek dat hij verricht om het spoor van god Herakles te vinden. En dit is slechts één voorbeeld uit vele. Zouden wij hem dan niet au sérieux kunnen nemen en hem op zijn woord geloven, dat hij het conflict tussen oost en west met al zijn implicaties

¹ Cf. Aubrey de Sélincourt, *o.c.*, pag. 47: „Deze zin, hoewel ze aan het begin staat, was zeker niet de eerste die hij schreef, want het lijdt geen twijfel, zoals ik al zei, dat Herodotus begon met de bedoeling het werk van de logografen voort te zetten en afzonderlijke beschrijvingen te geven van de verschillende landen die hij bereisd had. Maar plotseling blijktbaar, misschien nadat er al veel op schrift stond, in een vlaag van inspiratie of louter uit dat aangeboren Griekse gevoel voor goede en schone vormen, dat Herodotus in even sterke mate eigen was als alle andere Griekse schrijvers en kunstenaars, zag hij zijn werk als een organisch geheel. De ordeloze planeten begonnen in zijn geest te cirkelen rondom hun zon”.

van meet af aan heeft willen uitpluizen en niet achteraf op die gedachte gekomen is tijdens zijn verblijf in Athene? Al blijft het heel goed mogelijk dat hij de preponderante rol, die Athene vooral in de derde der Perzische oorlogen gespeeld heeft, zich pas tijdens zijn verblijf aldaar bewust is geworden. Maar zijn reizen heeft hij gemaakt om zijn betoog te ondersteunen, om de vele kanten van het conflict duidelijk te maken. Maar hij wil meer. Hij wil 's mensen „ephemeriteit”, zijn van-de-dag-afhankelijk-zijn, als waarschuwing tot matiging in geluk en troost bij tegenspoed zijn lezers voor ogen houden. Deze gedachtegang illustreert hij aan de levens van de machtigen op aarde. Hij gebruikt een oud stramien, maar dit stramien is zo verscholen onder boeiende details, dat men het eerst niet herkent. Wie ziet op het eerste gezicht de slimme, vadsige Lydiër Sandanis, die liever op vijgen knabbelt dan met Perzen vecht en zijn koning Kroesus dit dan ook categorisch ontraadt, als gelijke van de pathetische, liefhebbende dochter van Polycrates, die liever maagd blijft dan dat ze haar vaders onheil moet zien, of van het ernstige kind van Kleomenes, dat door haar zuiverheid haar vader beschermt tegen corruptie. En toch, alle drie zijn ze de uit het sprookje stammende raadgever, naar wiens verstandige raad meer niet dan wel geluisterd wordt. Dat dit type verhalen oud is blijkt al uit de Ilias, waar Phoinix voor Achilles als waarschuwer optreedt. Hij houdt hem de mythologie als spiegel voor, maar tevergeefs. Tevergeefs ook zal Achilles een weinig later Patroklos waarschuwen niet te ver van de schepen te strijden. Zulke kwasi-historische verhalen zijn verteld op alle markten van alle stadjes en steden van de oudheid, net als de verhalen der mythologie. Logoi en mythologische verhalen vormden de „televisie-uitzendingen” van de oudheid omdat de antieke mens visueel als hij was de inhoud van het verhaal zich voor zijn ogen zag afspelen. Men moet echter een Herodotus zijn om ze zo vast te leggen, dat ze zelfs nu nog niet aan kracht hebben ingeboet.

Hebben we ons een ogenblik, associërend als de schrijver, met een detail uit het meesterwerk bezig gehouden, dan nemen we nu weer de draad van het betoog op en overzien nog eenmaal de bouw van het ganse werk.

Boek I tot en met IV hangen niet als los zand met de boeken V tot IX samen. Zij vormen op deze boeken als het ware een prelude. Ze geven de prestaties van de tegenstander met talloze uitweidingen over hun land en hun gewoonten. En zo doordringen ze ons van de

grote macht van de Perzen, waartegen die van de Grieken maar povertjes afsteekt. Tegen deze achtergrond — het is al gezegd — zal de overwinning des te groter zijn. Heel het gamma van Herodotus' kunst wordt hier in deze boeken ten toongespreid. Het motief van Griekse vrijheid tegenover Perzische onvrijheid, het ritme van stijgen en dalen in het mensenleven, dat zo afhankelijk is van de phthonos der goden, wordt op alle niveaus geëxemplificeerd als voorafschaduw van de val van Xerxes. Boek V vormt de overgang. Hier begint de beschrijving van het conflict. De logoi wijken terug, niet omdat Herodotus van geograaf en logograaf tot historicus is geworden, maar omdat hij de bonte voorgeschiedenis verteld en de gans andere wereld van het oosten, die hij uit zijn reizen zo goed kent, geschilderd heeft. Nu kan hij het conflict scherp in dramatische hoogtepunten stellen. In enkele forse toetsen werpt hij het op papier: Marathon, Thermopylae, Salamis en Plataeae.

Juist in dit deel van zijn werk openbaart zich de vijfde eeuw, het kind van na-Salamis, dat Herodotus ook is. Hij leefde vele jaren in de opgang van Athene, de tijd waarin ook de beeldende kunst in klassieke gestileerdheid tot bloei komt. In die grote gedragen lijn is Herodotus niet meer archaisch, maar is hij klassiek in de volle betekenis van het woord,

Wat abrupt breekt dit Griekse proza-epos af. Het eindigt met een wijs woord van de grote Cyrus aan zijn Perzen. Zij hebben hem voorgesteld het arme, rotsachtige Perzië te laten voor wat het is, en zich te vestigen in een ander, rijker land. Als veroveraars hebben zij keus te over.

„Cyrus”, zo gaat Herodotus verder, „voelde niet veel voor die suggestie. Hij antwoordde dat ze mochten doen wat ze wilden, maar hij voegde er de waarschuwing aan toe, dat zij er zich dan op moesten prepareren niet langer zelf te heersen, maar door anderen geregeerd te worden. Vruchtbare landen, zo zei hij, kweken slappe mensen. Geen enkele grond kan tegelijkertijd heerlijke vruchten en goede soldaten voortbrengen. De Perzen moesten toegeven dat dit waar was en dat Cyrus wijzer was dan zij. Dus lieten zij hem met rust en verkozen het om in een ruig land te leven en te heersen dan rijke velden in cultuur te brengen en slaaf te zijn”.

Onwillekeurig wordt men bij het lezen van dit slot herinnerd aan de Ilias, die sluit met de begrafenis van Hektor, de oosterling en waarin de afloop van de Trojaanse oorlog ook niet verteld wordt. Is het te ver gezocht te veronderstellen dat Herodotus hier indirect verwijst naar de zo door hem bewonderde Ilias-dichter?

Zeker is echter dat zijn epos hier zijn natuurlijk eind heeft gevonden. Het vervolg is geen algemene geschiedenis meer, maar hoort tot de vaderlandse geschiedenis van Athene. Op een van de bladen daarvan zal de Athener Thucydides zijn onvergetelijk zegel zetten.

De geschiedenis van het conflict tussen oost en west is geschreven en van zijn groots opgezette taak heeft Herodotus uit Halikarnassos zich voortreffelijk gekweten.

Amsterdam
Tintorettostraat 41

S. J. SUYS-REITSMA

OU PHRONTIS

In 1953 verscheen een bundel van de jonge Engelse dichter Charles Causley, getiteld *Survivor's leave*, waarin een ballade over het beroemde verhaal van Hippokleides (boek VI-129), die zijn huwelijk „verdanste”. De laatste drie strofen van de twaalf (alle met slechts een rijmwoord) luiden:

She'll leap she'll leap from the highest stair,
She'll drown herself in the river there,
With a silver knife her flesh she'll tear.
I don't care!

Then another will lie in the silken lair.
And cover with kisses her springing hair.
Another the bridal bed will share.
I don't care!

I shall stand on my head on the table bare,
I shall kick my lily-white legs in the air,
I shall wash my hands of the whole affair,
I don't care!

Een illustratie van ditzelfde verhaal, de beroemde tekening van J. Huizinga, verscheen reeds in *Herm.* jan. 1952. Wij achtten het verantwoord, deze tekening een tweede maal af te drukken, speciaal met het oog op de jongste generatie van lezers (zie illustratie in dit nummer).

Herodotus en Athene

Het zal wel niet nodig zijn hier te herinneren aan de zeer uiteenlopende, soms tegenstrijdige beoordelingen die van in de oudheid tot nu over Herodotus' waarde als historicus werden uitgesproken. Eén van de belangrijke moeilijkheden bij de studie van de historio-grafische methode van de „Pater historiae” is ongetwijfeld gelegen in het feit dat hij ons nergens enige coherente uiteenzetting heeft gegeven over de wijze waarop hij bij het verzamelen, schiften en verwerken van zijn materiaal is te werk gegaan¹. Deze moeilijkheid geldt trouwens, zij het in wisselende mate, voor de meeste antieke historici. Dit zwijgen van de auteur over zijn eigen persoon — herinnert het ons, alle verschillen in acht genomen, niet aan de wijze waarop de epische dichter zich bescheiden terugtrekt achter zijn personages? — betreft niet alleen zijn werkwijze als historicus, maar heeft ook betrekking op concrete biografische gegevens en op de inhoud van zijn levensbeschouwing.

Een treffend voorbeeld van deze terughoudendheid, die bij elke Herodotuslectuur blijft opvallen, is Herodotus' verhouding tot Athene. Indien men mag aannemen dat, zoals Prof. W. den Boer het scherp formuleerde, „de confrontatie met de stad Athene Herodotus' grootste avontuur is geweest tijdens zijn vele reizen”², dan groeit ongetwijfeld de verwondering over Herodotus' zwijgen betreffende zijn verblijf te Athene, de personen die hij er ontmoette, het politieke, artistieke, intellectuele klimaat dat er heerste.

Zoals bekend wordt in een groot deel van de moderne literatuur Herodotus' bewondering voor Athene sterk onderstreept. In zijn merkwaardige studie over Herodotus' verhouding tot het Pericleïsche Athene geeft H. Strasburger³ enkele specimina van uitspraken die deze visie raak typeren: „ein begeisterter Anhänger der attischen Herrschaft und der perikleischen Ideale” (Ed. Meyer), „ein begeisterter Verehrer der perikleischen Demokratie und des attischen Reiches”

¹ De schaarse en verspreide aanduidingen over Herodotus' hanteren van het bronnenmateriaal worden systematisch behandeld in onze studie over de historisch-kritische methode van deze auteur, die zal verschijnen in de reeks „Verhandelingen” van de *Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten* van België.

² Zie W. den Boer, F. W. N. Hugenholtz, Th. G. Locher, *Gestalten der Geschichte*, Den Haag 1960, blz. 18.

³ *Herodot und das perikleische Athen*, *Historia* 4, 1955, blz. 1-25. (Nu ook, met enkele kleine aanvullingen, beschikbaar in W. Marg, *Herodot. Eine Auswahl aus der neueren Forschung*, München 1962, blz. 574-608.)

(von Wilamowitz), „Wahlthener” (U. Wikken), „Pericles’ fervent admirer” (V. Ehrenberg). In het geciteerde artikel heeft de auteur, vooral op grond van een nauwkeurige analyse van de in dit verband te weinig bestudeerde weergave van de vroegere Atheense geschiedenis in Herodotus, boek V, getracht de mening te ontcrachten als zou Herodotus in zijn werk de politiek van Perikles en de Atheense democratie zonder voorbehoud hebben verheerlijkt. Zijn sterk betoog heeft echter niet iedereen overtuigd: op de nu toch meer dan tien jaar oude studie werd niet lang geleden nog gereageerd in een korte nota die eindigt met de woorden: „There seem . . . to be no good reasons for abandoning the traditional view that Herodotus was an admirer of Pericles and of the Athenian democracy”¹.

Het kan vanzelfsprekend niet in onze bedoeling liggen dit veel-besproken probleem hier ten gronde te behandelen. Het vraagstuk vertoont immers zeer vele aspecten. Welke zijn de beschikbare gegevens over datum, duur, bedoeling en omstandigheden van Herodotus’ verblijf (of verblijven) te Athene? In hoeverre dacht hij bij het samenstellen van zijn werk aan het Atheense publiek? In welke mate werd zijn geschiedenis van de Perzische oorlogen door Atheense inlichtingsbronnen gevoed en kunnen we deze bronnen nader preciseren? Had Herodotus belangstelling voor de groei en het eigen wezen van de Atheense staatsinstellingen? Had hij voor de Atheense politiek een bijzondere sympathie? Ging deze eventuele sympathie uit naar het Athene en de Atheense politici ten tijde van de Perzische oorlogen of had ze vooral betrekking op het Atheense milieu dat hij zelf had gekend en inzonderheid op Pericles? Heeft deze eventuele sympathie hem er toe gebracht de rol die Athene of bepaalde Atheense leiders hadden gespeeld te overdrijven ten koste van de prestaties die door andere Griekse steden, politici, strategen en soldaten waren geleverd? In welke mate vindt men in Herodotus’ gedachtenwereld invloed van het (onvoldoende gekende) Atheense milieu tussen de jaren 460—440 vóór Christus? Deze vragenlijst is zeker niet exhaustief, maar wil uitsluitend de omvang van deze nooit in haar geheel bestudeerde kwestie suggereren en tevens duidelijk maken dat in deze beknopte bijdrage geen overzicht kan geboden worden 2. Daar echter elke Herodotuslezer — hij weze leraar of leerling aan het secundair onderwijs, wetenschapsmens of belangstellend amateur der klassieke letteren — met dit vraagstuk wordt

¹ Zie F. D. Harvey, *The Political Sympathies of Herodotus*, *Historia* 15, 1966, blz. 254-255.

² Zie over enkele van deze vragen in dit nummer: Mevr. Dr. S. J. Suys-Reitsma, blz. 133 e. v.

geconfronteerd, leek het ons verantwoord althans op één aspect ervan de aandacht te vestigen.

Wie Herodotus' beschrijving van de Perzische expansie en haar beteugeling door de Griekse vrijheidszin bestudeert, wordt getroffen door het voortdurend in het licht stellen van de diverse, vaak tegen-gestelde uitzichten die de historische gebeurtenissen vertonen. Herodotus' wetenschap dat „het menselijk geluk nooit bestendig blijft” (I, 5) brengt hem er toe feiten en personen uit het verleden te benaderen met een humane gezindheid die het goede waardeert zonder het kwade te negeren. Hoewel Herodotus Themistocles' beslissende rol tijdens de expeditie van Xerxes met nadruk behandelt, verheelt hij de „niet aflatende geldzucht” van deze politicus niet (VII, 112). Bekend is evenzeer Herodotus' gewoonte uiteenlopende versies betreffende historische gebeurtenissen naast elkaar te plaatsen zonder zich altijd, of zelfs in de meeste gevallen, voor de éne of de andere uit te spreken. Veeleer dan hierin een bewijs te zien van kritisch onvermogen willen we deze werkwijze als een uiting beschouwen van zijn eerbied voor de historische traditie en van zijn besef dat het menselijk leven en dus ook het historisch gebeuren een complex geheel is met vele uitzichten.

In deze samenhang lijkt het aangewezen dat men er zich zou voor hoeden Herodotus' verhouding tot en oordeel over Athene en de Atheense politiek in al te eenvoudige termen van pro of contra te stellen. Het volgende voorbeeld kan dit o.i. klaar illustreren.

Als één van de basisstukken die steeds weer worden ingeroepen om te bewijzen in welke mate Herodotus onder de invloed was gekomen van de Atheense interpretatie van de Perzische oorlogen geldt het beroemde hoofdstuk 139 uit boek VII:

„Hier zie ik mij genoodzaakt een oordeel uit te spreken dat bij mijn meeste lezers verzet zal wekken, maar toch wil ik wat mij de waarheid toeschijnt niet voor mij houden. Hadden de Atheners uit angst voor het naderende gevaar hun land verlaten, of hadden zij het ook niet verlaten maar zichzelf aan Xerxes overgegeven, dan zou niemand anders ter zee de koning hebben durven trotseren. En wanneer dan niemand zich tegen Xerxes' vloot had verzet, zou te land het volgende gebeurd zijn. Al hadden de Peloponnesiërs nog zoveel borstweringen over de Isthmus getrokken, dan zouden de Spartanen door hun bondgenoten, niet vrijwillig, maar onder dwang, in de steek zijn gelaten, omdat deze, stad voor stad, door de Perzische vlootmacht onderworpen zouden worden; zo zouden de Spartanen, alleen op zichzelf aangewezen en na een heldhaftige strijd, een roemrijk einde hebben moeten vinden. Ofwel dat zou hun lot geweest zijn, ofwel zij zouden, aangezien immers ook de andere Grieken reeds

aan de zijde der Perzen zouden staan, het met Xerxes op een accord gegooid hebben. Maar in beide gevallen ware Griekenland onder de Perzen geraakt. Ik kan namelijk niet inzien wat voor nut de over de Isthmus getrokken muren zouden hebben, wanneer de koning de zee beheerste. Nu evenwel zou men met de bewering, dat de Atheners de redders van Hellas zijn geweest, niet ver van de waarheid zijn. Zij immers konden de doorslag geven ten gunste van die partij, bij welke zij zich zouden aansluiten. Door nu te kiezen voor het behoud van een vrij Griekenland, zijn zij de mannen geweest, die heel het overige Griekenland, dat niet Perzisch gezind was, moed gaven, en die, natuurlijk na de goden, de koning wisten terug te slaan. Ook de schrikwekkende orakelspreuken uit Delphi, die hen in ontsteltenis brachten, konden er hen niet toe brengen, Griekenland te verlaten, maar zij bleven er en bestonden het de aanval op te vangen”¹.

Het is ongetwijfeld interessant er op te wijzen² dat de logische bewijsvoering, die door Herodotus hier in de hypothetische vorm van een irrealis wordt voorgesteld, niet berust op loutere onderstellingen zijnerzijds, maar integendeel op objectieve mogelijkheden van de toenmalige politiek. Zo hadden b.v. in andere omstandigheden ook andere steden of althans een gedeelte van de inwoners de mogelijkheid overwogen hun gebied te verlaten of dit zelfs gedaan (Eretria: VI, 100; Phocaea: 1,164; Teos: 1,168); ook tijdens de bewogen krijgsraad vóór de slag bij Salamis zou Themistocles trouwens de onwillige bondgenoten bedreigen met het Atheense plan uit te wijken naar Zuid-Italië (VIII, 62). Anderdeels hadden de Spartanen later, toen Mardonios poogde een overeenkomst te bereiken met de Atheners, blijkbaar zelf geen al te vast vertrouwen in de verdedigingslinie van de Isthmus, zodat ze tenslotte na vele aarzelingen en vergeefs aandringen van de Atheners toch een leger onder leiding van Pausanias de Atheners ter hulp zonden (IX, 9).

Niet alleen echter steunt de argumentatie die Herodotus voor de beslissende rol van Athene aanvoert op gegevens die een stevige historische fundering hadden; hij stelt er daarenboven prijs op in deze context ook een eresaluut te brengen aan de moed van de Spartaanse soldaten:

„zo zouden de Spartanen, alleen op zichzelf aangewezen en na een heldhaftige strijd, een roemrijk einde hebben moeten vinden.... Καὶ ἀποδεξάμενοι ἔργα μεγάλα ἀπέθανον γενναίως”.

Roept deze zinsnede bij de Herodotuslezer van vroeger en nu niet

¹ Vertaling van H. Cuypers, in *Griekse geschiedschrijvers* (Klassieke Bibliotheek, deel IV), Haarlem 1951, bk. 116-117.

² Zie hierover uitvoerig H. Kleinknecht in zijn studie *Herodot und Athen*, Hermes 75, 1940, blz. 241-264 (= W. Marg. o.c. blz. 541-573).

de herinnering op aan het heldhaftig verweer van de Spartanen bij de Thermopylen? In zijn geciteerd artikel ¹ spreekt H. Kleinknecht de mening uit dat Herodotus door het accentueren van de nutteloosheid van de Spartaanse heldenmoed de verdienste van de Atheners voor het behoud van de Griekse vrijheid in het volle licht stelt. Dit is ongetwijfeld juist, maar het kan het feit niet terzijde schuiven dat ook in deze zogenaamde „apologie van Athene” Herodotus er prijs op stelde positieve dingen mede te delen over de Spartanen.

Er is echter nog meer: de indruk die deze passage bij de lezer nalaat wordt o.i. in niet geringe mate mede bepaald door de kontekst die er aan voorafgaat en die bij het bestuderen van dit hoofdstuk wel eens te zeer op de achtergrond wordt gehouden. Nadat Herodotus in het zevende boek achtereenvolgens het ontstaan van Xerxes' plan (VII, 1-18), de voorbereiding van de expeditie (VII, 19-25) en het oprukken van Xerxes tot aan de grenzen van het Griekse grondgebied (VII, 26-130) heeft verhaald, geeft hij een beeld van de wijze waarop de Grieken zich op de grote schok voorbereiden (VII, 131-178). In dit onderdeel wordt vooreerst verhaald dat de gezanten die Xerxes naar Griekenland had uitgezonden om onderwerping aan de Perzische macht te eisen, waren teruggekeerd: „sommige kwamen met ledige handen, anderen droegen aarde en water bij zich” (VII, 131); vele Griekse stammen hadden zich immers bij de Perzische overmacht neergelegd. Hierbij aansluitend deelt Herodotus mee dat Xerxes geen gezanten had uitgestuurd naar Athene en Sparta en wel om de volgende reden. Toen Darius, vóór de expeditie van Darius en Artaphernes, herauten naar deze twee steden had gezonden, was hun een vernederende behandeling te beurt gevallen. De Atheners hadden de gezanten in het βράραθρον laten werpen ²; de Spartanen hadden de gezanten in een put gegooid, terwijl ze hen uitnodigden om dàar water en aarde te nemen. Voor de Atheners, aldus Herodotus, had deze behandeling van de gezanten geen gevolgen; de Spartanen werden echter getroffen door de toorn van Talthybios, de schutsheer van de gezanten, zodat ze gedurende lange tijd geen gunstige voortekenen meer konden verkrijgen bij offerplechtigheden. Om aan deze situatie een einde te stellen boden twee Spartanen, Sperthias en Boulis zich aan om zich vrijwillig aan de Perzische koning over te leveren en met hun leven voor het misdrijf te boeten. Ze vertrokken naar

¹ Blz. 244 (= Marg., bk. 545).

² Het βράραθρον was een afgrond even buiten Athene waarin ter dood veroordeelden werden omgebracht; volgens Plato, Gorgias 516d zou Miltiades, de overwinnaar van Marathon, op het nippertje aan een dergelijke executie ontsnapt zijn. Zie ook Aristophanes, Wolken, 1450.

Susa, waar ze door de satraap Hydarnes werden ontvangen. Hydarnes gaf hun de raad zich in dienst te stellen van de Koning, die moedige mannen als zij bleken te zijn wist te appreciëren. Het antwoord van de Spartanen is beroemd gebleven:

„Hydarnes, de raad die ge ons geeft bewijst dat ge van alles niet even goed op de hoogte zijt. Ge hebt ervaring van het éne, niet van het andere; wat het betekenis slaaf te zijn, dat weet ge, maar van de vrijheid hebt ge nog niet geproefd en weet ge niet of ze zoet is of niet. Indien ge ooit de vrijheid genoten hadt, dan zoudt ge ons de raad geven er voor te vechten, niet alleen met speren, maar zelfs met bijlen” (VII, 135).

Toen Sperthias en Boulis dan vóór Xerxes stonden, weigerden ze hem volgens het Perzisch hofceremonieel te vereren; ze waren immers niet gekomen om een mens te aanbidden — daarvan hadden de Spartanen de gewoonte niet —, maar om door hun dood het misdrijf op de gezanten gepleegd uit te wissen. Vol bewondering voor deze fiere onverschrokkenheid liet Xerxes de twee Spartanen ongedeerd naar hun vaderland terugkeren (VII, 136). Herodotus voegt hier nog aan toe dat, hoewel de twee Spartanen waren teruggekeerd, de woede van Talthybios toch bedaad scheen; maar jaren later, tijdens de Peloponnesische oorlog, werden de zonen van Sperthias en Boulis door de Atheners ter dood gebracht, een gebeuren waarin Herodotus een duidelijk bewijs van een goddelijke tussenkomst ziet: δῆλον ὦν μοι ὅτι θεῖον ἐγένετο τὸ πρῆγμα (VII, 137).

De vraag werd herhaaldelijk gesteld waarom Herodotus geen woord zegt over het lot van Darius' gezanten in Athene en Sparta op de plaats zelf waar hij deze missie vermeldt, nl. in hoofdstuk 48 van het zesde boek¹. Hij doet dit evenmin in VII, 32, waar hij nochtans uitdrukkelijk meedeelt dat Xerxes naar overal in Griekenland gezanten zond, behalve naar Athene en Sparta.

We moeten hier niet ingaan op de historische vraag of Darius in 491 werkelijk gezanten naar Griekenland heeft gezonden om onderwerping te vragen, wat door vele auteurs wordt betwist². Herodotus nam blijkbaar aan dat dit werkelijk het geval was geweest en dus blijft

¹ W. W. How-J. Wells (*A Commentary on Herodotus*, II, Oxford 1928, p. 82) merken in hun commentaar bij deze plaats op: „The omission of the story told later (VII, 133) of the treatment of the Persian heralds is remarkable”.

² In de recente literatuur o.m. door H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, München 19653, blz. 157 en C. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece*, Oxford 1963, blz. 87. Voor oudere literatuur, zie Bengtson. Positief oordeelt daarentegen K. Kraft, *Bemerkungen zu den Perserkriegen*, Hermes 62, 1964, blz. 144-171. De volkenrechtelijke aspecten van dit probleem werden behandeld door Louise-Marie Wéry, *Le meurtre des hérauts de Darius en 491 et l'inviolabilité du héraut*, *L'Antiquité classique* 35.1966, blz. 468-486.

het probleem gesteld waarom hij dit onderdeel van het verhaal niet op de normale plaats heeft ingelast. Werd zijn aandacht op deze geschiedenis slechts gevestigd toen hij de dood vernam van de zonen van Sperthias en Boulis in 430 en heeft hij het verhaal dan ingelast in dat gedeelte van zijn werk, dat hij toen onder de hand had¹? Of was het uit literaire overwegingen die hem er van weerhielden het verhaal over de mishandeling van Darius' gezanten en de daarmee verbonden geschiedenis van Sperthias en Boulis te geven op een ogenblik dat de gebeurtenissen een snel verloop kennen²?

Zonder deze interpretaties a priori te verwerpen, zouden we evenwel de aandacht willen vestigen op een andere mogelijkheid. Het is immers treffend dat in deze episode van Sperthias en Boulis de gedachte van de vrijheid, de ἐλευθερία een centrale plaats inneemt³. Zowel het fiere antwoord van deze Spartanen aan Hydames als hun houding tegenover Xerxes zelf illustreren de uitzonderlijke waarde die ze aan de vrijheid hechtten, — vrijheid die ook in het beroemde gesprek tussen Xerxes en de uitgeweken Spartaanse koning Demaratos zo uitdrukkelijk ter sprake komt (VII, 101-104). Nu is het wel opmerkelijk dat Herodotus deze vrijheidsgedachte met zoveel nadruk onderstreept in een verhaal waarin deze Spartanen toch in de eerste plaats moesten optreden als slachtoffers ter uitboeting van de mishandeling van de Perzische gezanten. Onmiddellijk na het verhaal over de dood van de zonen van Sperthias en Boulis wijst Herodotus op de verdeeldheid die heerste in de Griekse rangen (VII, 138), om dan te komen tot de hierboven geciteerde tekst over de rol van Athene in de Perzische oorlogen. Nu culmineert ook deze „apologie van Athene” in de gedachte dat de Atheners bewust gekozen hebben voor de *vrijheid* van Griekenland (ἐλόμενοι δὲ τὴν Ἑλλάδα περιεῖναι ἐλευθέραν): in dit licht krijgt de betiteling van de Atheners als redders van Griekenland (σῶτηρας τῆς Ἑλλάδος) een diepere en pas zijn echte betekenis.

Het lijkt ons niet onverantwoord het verhaal van de mishandeling van Darius' gezanten en de daarmee samenhangende geschiedenis van Sperthias en Boulis (VII, 133-137) tot één groot geheel te verbinden met de uiteenzetting over de rol die de Atheners gespeeld

¹ Zie de suggestie van How-Wells in hun commentaar bij VII, 137.

² Zo Ph. E. Legrand, *Hérodote, Histoires*, VI (Les Belles Lettres), Parijs 1948, blz. 68-69.

³ Het grote belang van het eleutheria-motief in het werk van Herodotus wordt o.m. onderstreept door K. von Fritz, *Die griechische ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ bei Herodot.*, Wiener Studien 78, 1965, blz. 5-31 en Id., *Die griechische Geschichtsschreibung*, I, Berlijn 1967, o.m. blz. 255-279.

hebben als behoeders van de Griekse vrijheid ¹. De verheerlijking van de Spartaanse vrijheidsliefde in de Sperthias en Boulis-episode vormt een zinvol tweeluik met de op stevige historische gronden gefundeerde uiteenzetting over Athene's houding in de Perzische oorlogen.

Zoals uit de inleidende woorden van hoofdstuk VII, 139 blijkt was Herodotus er zich duidelijk van bewust dat hij een netelig probleem aansneed. Door de vermelding van de terechtstelling der zonen van Sperthias en Boulis weten we met zekerheid dat Herodotus met dit gedeelte van zijn werk nog bezig was (redactie? correcties?) na het uitbreken van de Peloponnesische oorlog, toen

„de sympathie veel meer uitging naar de Spartanen, vooral omdat zij verkondigden Hellas te zullen bevrijden. Allen, burgers en steden, waren vol geestdrift om hen, zo mogelijk, met woord en daad te steunen.... Zo bitter waren de mensen tegen de Atheners gestemd, sommigen omdat zij van hun heerschappij verlost wilden worden, anderen uit vrees overheerst te zullen worden”².

De rollen zijn omgekeerd: de Spartanen moeten Griekenland, dat eens door de Atheners werd bevrijd van de Perzische onderwerping, nu bevrijden van de Atheense heerschappij. We kunnen ons niet van de indruk ontmaken dat Herodotus bij het schrijven van deze hoofdstukken deze situatie scherp heeft gevoeld. Zijn politieke gezindheid mag niet worden geïnterpreteerd als een rechtlijnige partijdigheid, die slechts oog zou hebben gehad voor de verdiensten van Athene en zijn democratische instellingen. Wel maakt Herodotus duidelijk dat de Spartanen de vrijheid, die hun zo dierbaar was, tengevolge van hun insulair isolement zouden hebben verloren, indien Athene zijn verantwoordelijkheid niet had opgenomen. In deze zin vormen de hoofdstukken VII, 133-139 een rijk geheel waarin de genuanceerdheid van Herodotus' visie op de rol van Athene en zijn gevoeligheid voor de eigentijdse politieke verhoudingen klaar naar voren treden.

Brussel

H. VERDIN

*Ninoofsesteenweg 382*³

¹ Dit gaat in tegen de opvatting van F. Jacoby, artikel Herodotos, Pauly-Wissowa, RE, Suppl. II (1913), col. 356, die meent dat VII, 139 niet in zijn oorspronkelijke context staat; we kunnen evenmin akkoord gaan met de mening van H. Kleinknecht, *o.c.*, blz. 241, die in VII, 139 de aanvang van een nieuw onderdeel wil zien.

² Thucydides, II, 8 (vertaling M. A. Schwartz, Haarlem 1964).

³ Prof. Verdin is docent aan de katholieke universiteit te Leuven.

Mijn vriend Herodotus

πάλαι δὲ τὰ ἀνθρώποις ἐξεύρηται, ἐκ
τῶν μανθάνειν δεῖ¹.

Als ik het voor 't zeggen had, een wens mocht doen als vroeger in een sprookje, dan zou ik deze zomerse oktoberavond aan boord zijn van de Semiramis, ergens midden op de Ionische zee. Met de maan in het kielzog, zoals eens. Laat de hofmeester wijn brengen, misschien heeft hij Griekse, anders de Chianti met het Haantje, en twee glazen. En laat dan — ik heb het immers voor 't zeggen — Herodotos hier tegenover me zitten. Ik zal wel inschenken, mijn vriend, en jij, praat maar, de nacht is nog jong en de avond rijp voor je oude vertrouwde verhalen. Kinderen horen liefst nóg eens van Roodkapje, en nóg eens van het lieve kleine Zeemeerminnetje. Van Polykrates dus, die te veel geluk had — hoe denk jij zelf eigenlijk over die originele methode van hem om zijn vrienden gelukkig te maken? En van de slimme dief natuurlijk; dat de koning zo slordig met zijn dochter omspringt, dat neem je niet. Maar de rest neem je die wel? Aangezien de dief vond dat zijn broer gelijk had, sloeg hij hem zijn hoofd af en wandelde ermee weg — beminnelijk toppunt van nuchtere onbevangingheid. En van Arion op de dolfijn — zou het geen reclamestunt kunnen zijn? Van vorst Kleisthenes en de ongegeneerde vrijer — hoe vind jij dat nou van die jongen? Ik steek een pijp op, Herodotos, zoals altijd wanneer ik met jou achter mijn tafeltje kruip. En vertel dan .... Maar ik wil je gezicht zien; achter het neergeschreven verhaal wil jij wel eens kwasi-argeloos verstopperij spelen. Heb je ons zelf niet gewaarschuwd: al moetje zeggen wat gezegd wordt, daarom hoefje 't nog niet allemaal te geloven. Bijvoorbeeld dat βέκος-experiment, is dat nu helemaal menens of neem je ons een beetje in 't ootje? Mijn dochter in haar prilste jeugd jengelde constant van: lèè! lèè! dat is Frans, en dus.... Je verhaal is goed; maar ben je er ook zeker van datje het zelf gelooft?

Want, kijk, naïef ben je heus niet. Naïef, dat is zo iets als onnozel, εὐθύς. Lach niet, er zijn lieden geweest die jou zo noemen. Maar jij bent de halve wereld rond geweest, en die was nog groot en nieuw in jouw tijd, vol verrassingen; zoals Odysseus heb je van vele mensen de landen gezien en de aard leren kennen, je hebt zaken gedaan. Je

¹ Herod. I, 8.

hebt hed wat beleefd, en bent een gladdie jongen. Daarom smul je zelf zo van ieder slimmigheidje dat je ons opdist.

Bovendien ben je Griek, een oude Griek, bijlange niet zo frikkerig en ouwelijk als wij. Je bleef jong, ook toen je oud werd, en wijs. Zoals de Egyptische priester tegen je landsman zei: ὦ Σόλων, Σόλων, Ἑλληνας ἀεὶ παῖδες ἔστε, γέρον δὲ Ἑλλήν οὐκ ἔστιν. Later is iemand op het onzalige idee gekomen jou „Vader van de geschiedenis” te noemen. Van vader word je al gauw grootvader, met bedsokken en warme kruik. Jij, zwerver¹.

Het is jullie zon die het doet. Het andere, ongerepte, stervelingen-verkwikkende licht boven jullie bergen, over jullie vlaktes, op jullie zee. Euripides is er zich van bewust; voor een modern dichter is het een openbaring: ein Licht, dessengleichen das Auge nie zuvor erblickt hat und in dem es sich beseligt, als erwache es heute erst zum Sinn des Sehens.... Dies Licht ist kühn und es ist jung. Es ist das bis in den Kern der Seele dringende Sinnbild der Jugend. Vooral wanneer het speelt met 't water. Zoals Aeschylus het zag: ποντίων δὲ κυμάτων ἀνήριμον γέλασμα². Hoe vaak ook gedaan, iedere keer dat je vanuit de Ionische zee op een zonnige morgen de Golf binnen vaart, is het weer een verrassing: dat ongekend helle blauw, puur en sereen, glanzend als koele zijde. Het is of je champagne drinkt wanneer je in prille vroegte aan dek komt, verrast weer zó jong te zijn.

Maar ik dwaal af. Eens, Herodotos, jaren geleden, hing ik hier ook over de reling. Met een knaap uit Amerika. Die was ook jong; je hebt geen idee hoe jong ze daar kunnen zijn. Er was toen ook maan op het water. Toen deed ik net als jij. Ik deed hém verhalen. Over Venetië en haar oude archonten, die ze daar doges noemden. Die verhalen waren ook niet helemaal waar tot in alle bijzonderheden. Soms waren ze helemaal niet waar. Maar hij vond ze mooi, en ik ook. Zie je die dansende maan? Straks passeren we Ithaka. Bij ons thuis geloven we een verhaal alleen maar als het waar is; hier geloven we het omdat het mooi is. Dat doet de zon. Soms ook de maan.

Toch hebben ook in mijn land vele kieskeurige mannen jouw verhalen geproefd en genoten. Soms maakten ze er nog wat bij. Je moet eens lezen hoe goed die brave Onsterfelijke van jou onder de dikke boom nog terecht komt, dank zij onze Couperus. En Van de Woestijne: de vrouw van Kandaules, melieve, was schoon, zéér

¹ III. 39; II, 121; I, 24; VI, 129; VII, 152; II, 2; Plato, Tim. 22 B; Cic. de leg. I, 5.

² Eurip. Medea 827 v.; Hugo von Hofmannsthal, *Griechenland*; Aeschylus, Prom. 90.

schoon — jijzelf zou haar niet meer terugkennen. En je Egyptische dief sluipt door de nacht op de maat van Charivarius' rijmen.

Ja, we houden van je vertellingen. En ook van jou. Omdat jij meer oog hebt voor het goede dan voor het kwade in de wereld, in de mens. Je collega's van overzee, westwaarts, waren zwartkijkers. Die moraliseerden te veel. Jij observeert, bent geamuseerd en glimlacht. En wanneer je oordeelt is je oordeel mild. Vrouwen schaken, vind je, komt niet te pas, maar 't is onwijs er drukte over te maken; niemand zou ze schaken zo ze het zelf niet wilden. Natuurlijk, er zijn erger dingen: tempels ontwijden en gezanten maltraiteren, daar ben je op tegen. Dan laat je graag de Vinger Gods harde tikken geven. Zo aan de Spartanen toen ze Dareios' boden in een put hadden gooid. Wat de Atheners kregen weetje niet. Ja, je bent kind aan huis in Gods keuken; maar het is niet altijd gemakkelijk te achterhalen wat voor bittere drank de goden hebben gebrouwd voor de bozen, — en voor welke zonde, wanneer iemand zo'n barre heiden is als koning Kleomenes¹.

Overigens zijn de mensen zo slecht niet. Ze zijn alleen maar een beetje dom. Jij filosofeert graag over geluk. Wij vinden het wel aardig te horen dat rijkdom ook niet alles is. Geluk, veel rijkdom, macht, schoonheid, is een hachelijk bezit. Zij die het krijgen gaan zo gemakkelijk over de schreef. Het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen, of, zoals jij zegt, het zijn de hoge bomen die de bliksem vangen. De arme rijkaards, de wankelen groten, hun surplus aan geluksgoederen maakt ze topzwaar, verstoort hun evenwicht. Vandaar dat de Grote Koning doorslaat, een boom in de adelstand verheft en de zee laat geselen; aan het strand van Abydos is het Jantje lacht en Jantje huilt. En Kandaules gaat over de streep, gekkelijk verliefd als hij is op zijn eigen vrouw, Gyges mag praten wat hij wil. Ook met de verwende loniërs (wat heb je die raak getypeerd!) moet het mislopen, ondanks Dionysios van Phokaia. Wat kan één verstandig man in een wereld van dwazen? Na de katastrofe mijdt hij de paden der mensen en kiest in arren moede het ruime sop, een eenzame piraat. Wel lichtelijk uit het lood, te veel ἀρετή en te weinig hersens, is de narrige Spartaanse brigadecommandant — hij mag roemen op de trotse naam Amompharetos, Sans Peur et sans Reproche — wanneer hij zijn rotsblok torsend de verblufte krijgsgaad binnensapt. Shaw's Arms and the Man in de notedop van een novella,

¹ VII, 31; I, 8; II, 121; I, 4; VII, 134; VII 133; VI, B4.

een anekdote. De vent is mal, en toch heeft hij iets groots in zijn starheid en bekrompenheid. Jouw humor is mild¹.

Nee, cynisch ben je niet, met al je wereldwijsheid. Al weet je heus wel dat eerlijkheid het niet ver brengt in deze wereld. Zeker, het is een grote deugd, en wie ze niet betracht zij het slechts in gedachten, zijn huis en geslacht zal van de aarde verdwijnen. Zo leert de parabel van Glaukos. Maar Skythes, heer van Zankle, wordt tot tweemaal toe in de luren gelegd door zijn eigen vrienden. En daarna constateer jij langs je neus weg: hij was de eerlijkste der mensen. Chamberlain! riep eens een discipel — het waren de dagen van München. Een tegenhanger is jouw koningin Artemisia, kapitein op eigen schip in de mêlée van Salamis, mannen de baas in durf en inzicht. Een brutaal stukje wat ze uithaalde, niet goed te praten, gemeen eigenlijk; maar zat jij niet te gnuiven toen je het neerschreef? 't Was dan ook weergaloos handig, én ze had succes, dubbel succes. Trouwens jij staat niet alleen; wat heeft dat woord εὐηθής in jullie taal een verdachte draai genomen. Al te goed is buurmans gek — ook wij hebben er wel wat van mee².

Nee, mijn vriend, een stoere moralist ben je niet, je hebt te veel plezier in slimmigheidjes. Pater historiae — vader van deschelmenroman had je kunnen worden. Maar gul ben je wel, geen afkammer, geen kleine benepen geest, belust op het kleineren van wat groot en mooi is. Een gedachte die alleen maar kon opkomen in de bol van Plutarchus, die al jullie oude helden een verguld aureooltje van onmenselijke volmaaktheid op hun lokken drukt. Die vindt het heiligschennis wanneer jij durft vermelden dat volgens zekere bronnen de mythische heilige Io een vrijage gehad zou hebben met een knappe zeeman. Jouw mensen blijven mensen, kruising van licht en donker, geen blanke engelen of duistere geesten. Maar je ziet hen graag groot en edel. Je hebt eerbied voor Leonidas en zijn mannen; van alle driehonderd zou je de namen kunnen noemen. En wanneer de hoofdmacht zich distantiëert van Thermopyiae, en er voor de aftocht een méér en een minder eervolle verklaring mogelijk is, dan verkies jij de fatsoenlijkste, omdat die mooier is. Kijk, daarmee ben je nu wel geen kritisch historicus, maar mij ben je er te liever om. En die Argivers die niet meedoen, wat wordt daarvan een kwaad gesproken in Hellas. Jij roddelt niet mee, en merkt op dat ieder natuurlijk zijn eigen zondenbundeltje het lichtste vindt. Daar loop je waarachtig

¹ I, 30 vv.; VII, 10e; VII, 31; VII, 35; VII, 45; I, 8 vv.; VI, 12; VI, 17; IX, 55.

² VI, 86; VI, 22 vv.; VII, 99; VIII, 87 v.

vooruit op ons evangelie: de splinter en de balk. Ook in een barbaar, een niet-Griek, waardeer jij het goede. Ook dat mag niet van Plutarchus¹.

Maar ik mag je graag. Je bent een pakkend en intelligent verteller. Vaak speel je verstoppertje, je daagt onze scherpzinnigheid uit en laat ons meebouwen aan je verhalen. En je bent een beminnelijk en edelmoedig mens. Onze samenleving vergeet de mens, de mens van nu en altijd, het wonderlijkste en boeiendste schepsel Gods, voor organisatie en mechanisatie en massificatie en wat er verder is aan onzalige aberratie van Adams oorspronkelijk pad. Bij jou vind ik de mens weer. Jij hebt oog voor zijn waardigheid, voor tragiek en humor in zijn bewogen leven. En daarom: voor Leonidas en zijn getrouwen, voor Artemisia de Stoute, voor verliefde Kandaules en wijze, maar o zo zwaar-op-de-handse oom Artabanos, voor de ongemanierde vrijer en de slimme dief, voor die en al die anderen dank ik je, Herodotos. Je gezondheid! En vertel nu nog één verhaal, het beminnelijkste van al, dat van de baby en de den moordenaars. Want onder al je waardige historische collega's ben jij de enige die gevoelig is voor de lach van een wiegekind, jij, met Homeros. En voor de tragiek van de oude dag: een gevallen koning weent niet om zijn dochter, zijn zoon, maar wel om het leed van een oude vriend en getrouwe².

We moeten scheiden, o vriend. Zo dadelijk komen de matrozen en zetten de spuit op het achterdek. En de purser zou raar opkijken als hij jou hier vond. Tot ziens dan, in Athene. Op de stoep van Nike, waar we de zee kunnen zien, en Salamis. Χαίρε!

Eindhoven,
St. Jorislaan 54

H. HÖPPENER

„Herodotus als verteller — dit is, dunkt mij, essentieel: goed vertellen is een heel moeilijke kunst, die maar weinig mensen machtig zijn; ik durf in de wereldliteratuur, zover ik die ken, in dit opzicht maar drie namen te noemen, die althans in de buurt van Herodotus komen: Petronius, Boccaccio, Guy de Maupassant, nu ja en dan misschien nog de duizend en één nacht”.

Prof. Dr. J. H. THIEL
in een brief n.a.v. dit Herodotusnummer

¹ Plut. de Herod. *malignitate* 856 E; VII. 224; VII. 219 v.; VII. 152; Plut. *o.c.* 857 B.

² V. 92γ; III. 14. Zie ode blz. 157 e.v.

Het verhaal van Labda en Kypselos, Hdt. Hist. V 92

Er was, ik meen al weer een paar jaar geleden, een Amerikaans psychogenechtspaar in het nieuws, dat een betrouwbare wetenschappelijke methode zou hebben ontwikkeld om op zesjarige leeftijd kinderen met gevaarlijk-misdadige aanleg aan te wijzen. Dat zijn van die berichten die je het niet-wetenschappelijke hart even doen vasthouden: men stelle zich de consequenties voor, wanneer zulk een wetenschappelijke ontdekking door het maatschappelijk leven „geinstitutionaliseerd” zou worden en kinderen met misdadig merkteken als beschermende maatregel uit de maatschappij zouden worden afgezonderd. Zou een maatschappij zonder misdaad er het gevolg van zijn? Het gezond verstand twijfelt hier dunkt mij wel even en het is te hopen dat ons de gunst van dèze twijfel gelaten zal worden.

Het is overigens een benauwend probleem: zal men ooit met zekerheid kunnen zeggen wanneer in de loop van een mensenleven misdadigheid zijn kans krijgt en een vrij individu in een nooit meer loslatende greep neemt? Of is die vrijheid er niet en is er toch een of andere vorm van predestinatie die voorbeschikt dat die en die persoon groot misdadiger en gevaar voor de mensheid zal zijn? Of is in het begin en in aanleg ieder mensenleven goed en zijn het alleen maar de sociale omstandigheden welke de misdaad in het leven roepen? Of is het misschien een soort van metaphysieke aangelegenheid, in die zin van dat „ieder wel staan kan, maar toe moet zien dat hij niet valle” — zelfs de meest deugdzaam kan in zijn tegendeel verkeren: corruptie optimi pessima, waarover wij in onze jeugd zulk een roerend vertelsel lazen, van de schilder, ik meen dat het niemand minder dan Leonardo was, die modellen zocht voor zijn Avondmaal en met de andere figuren geen moeite had, maar lang naar een Jezus en een Judas moest zoeken; voor de Jezus vond hij nog het eerst een waarlijk hemelse jongeling, maar pas na jaren weer een sujet dat verlopen genoeg was om voor Judas model te staan en dat bleek dan de aan lager wal geraakte Jezus te zijn.

Men zal zich misschien wat geïrriteerd afvragen wat dit soort kinderlijke overwegingen wel met een klassiek schrijver te maken kan hebben en ik ben mij inderdaad de wat lange digressie bewust, maar van de andere kant vind ik eigenlijk ook dat wij misschien niet op de helemaal juiste weg zijn met op onze klassieken alleen maar klassiek

of wetenschappelijk of literair te reageren: als onze klassieke schrijvers wél eens levensbeschouwelijke verhaaltjes leveren, en dat doen zij toch, waarom zouden wij dan in onze reacties altijd zo schraal en zo abstract moeten blijven, waarom zouden wij nooit eens, wat deze schrijvers zelf wel deden, in bespiegelingen mogen vervallen over de aard van 't menselijk leven, ook al staan die niet direct in het teken van de reine und höchste vernunft? Feit is dat Herodotus ergens een verhaal vertelt dat ons op mijmeringen als deze brengt en zo hij daar al niet zelf de vraag opwerpt, want daar ben ik inderdaad niet zeker van, naar die vreemde ontwikkelingsgang die van een goed mens een slecht maakt, dan toch stelt hij in elk geval voor een lezer met normaal gevoel en verstand dit vraagstuk nog eens scherp: hoe is het mogelijk dat een kind, in liefde grootgebracht, uitgroeit tot een monster voor zijn omgeving? Zoals wij ons soms afvragen of die en die tyran, die miljoenen welbewust en met genoeg de dood heeft ingejaagd, begonnen is zoals ieder mensenkind en een glimlach van herkenning heeft gehad voor wie het met menselijke belangstelling en nieuwsgierigheid benaderde. Want dat is het verhaal dat Herodotus ons vertelt en dat een van zijn meest ontroerende is: hoe de tyran Cypselus als wiegekend aan een dreigende dood is ontsnapt, omdat het zijn moordenaars toelachte die daardoor vertederd werden. Een topverhaal ongetwijfeld van de grijze historieschrijver, omdat het ons menselijkheid onthult op een moment en in een tijd, dat wij het allerminst verwachten zouden.

Zoals zovele van zijn glansverhalen komt het in een kontekst en in een situatie welke zulk een hoogtepunt van te voren niet doen vermoeden. Wel is de achtergrond historisch interessant en geeft de behandeling blijk van de brede informatie waarover deze schrijver telkens weer beschikt. Het gaat over de woelingen in Griekenland van rondom het jaar 500, waarin de uit Athene verdreven Pisistratiden een rol spelen; Sparta, dat hun tegenstanders een tijdlang gesteund heeft, is tot de ontdekking gekomen dat het dit op grond van door de Alkmeoniden vervalste of gekochte orakels heeft gedaan. Het zoekt contact met de verdreven Hippias en stelt aan zijn bondgenoten voor door gezamenlijke inspanning de Athener weer op de vaderlijke troon te brengen. Deze bondgenoten staan perplex dat het vrijheidsminnend Sparta met zulke voorstellen durft te komen, maar alle blijven zwijgen, behalve de Corinthiër Socles die door een grote redevoering het plan van de Spartanen weet te verijdelen. De rede-

voering is, naar de antieke wijze — we vinden er al voorbeelden van bij Homerus —, hoofdzakelijk een aaneenschakeling van op het gemoed werkende verhalen en een daarvan is dat over Labda en haar zoon.

Labda is een mank meisje uit een van de oligarchische families — de Bacchiaden — welke Corinthe besturen; deze families huwen onder elkander in en uit, maar niemand van hen wil, om haar mankement, het meisje Labda hebben. Dan krijgt een buitenstaander haar, een zekere Eëtion, die eerst geen kinderen krijgt, „noch bij haar, noch bij een ander”, maar het te hulp geroepen Delphisch orakel zegt, dat Labda wèl een kind zal krijgen, dat tegelijk „rolsteen” genoemd wordt, die neer zal ploffen op de Corinthische regenten en Corinthe „tot de orde zal roepen” (δικαιώσει). Dat wat onheilspellende orakel komt de machthebbers van het ogenblik ter ore en er blijkt dan natuurlijk ook nog een andere uitspraak te bestaan, die in bedekter termen hetzelfde dreigement uit en het gevolg van het een en ander is dat de familieraad besluit het kind spoedig na zijn geboorte uit de weg te doen ruimen.

Zodra de vrouw bevallen was, zonden zij tien mannen uit hun eigen kring naar het district waar Eëtion woonde om het kind te doden. Ze arriveerden in Petra en de hof van Eëtioon binnentredend vroegen ze het kind te mogen zien. Labda, die geen vermoeden had van het werkelijke doel van hun bezoek en meende dat hun bezoek slechts een beleefdheid jegens de vader van het kind was, ging het halen en legde het in de armen van een der bezoekers. Nu hadden zij onderweg afgesproken, dat degeen die liet kind het eerst in handen kreeg, het tegen de grond zou gooien, maar toen Labda haar kind aan een van die mannen had overhandigd, wilde een goddelijke beschikking, dat het tegen hem lachte en toen hij dat zag, kreeg hij zo'n medelijden, dat hij het niet kon doden en gaf hij het aan een ander en deze weer aan een derde en zo ging het de hele rij van tien langs en niemand wilde het doodmaken. Tenslotte gaven ze het kind aan de moeder terug¹.

Een stel weekhartigen dus, — men zou in deze tijd kunnen zeggen: ze hebben blijkbaar geen S.S.-opleiding gehad — maar het mooie is dat dit een mogelijkheid was waarover in het oude Griekenland in verhalen althans gesproken werd, en het is niet uitgesloten dat dit nu eens een echt gebeurd verhaaltje is geweest. (Al is te vrezen dat zoiets nog meerdere malen wel in praktijk is gebracht: de Trojaanse sage gaf hier al een illuster voorbeeld met het van de rots te pletter gooien van de kleine Astyanax, volgens Euripides een idee van de charmante Odysseus.)

¹ Vert. Dr. O. Damsté.

Dit is dan het terecht veelbewonderde verhaal van de tien Corinthiërs en het kind van moeder Labda, dat men veelal los van zijn samenhang citeert als roerend voorbeeld van menselijkheid, maar ik vraag mij af, of men dan toch nog niet een belangrijke pointe mist. Want het verhaal gaat door en 20 regels verder heet het van het knaapje dat zo hartvertederend wist te glimlachen:

„ . . . en toen Kypselos tyran geworden was, ontpopte hij zich als zulk een man: vele Corinthiërs werden zijn slachtoffers, vele beroofde hij van hun bezittingen, maar nog veel meer van hun leven”.

Moet men dit nu nog zien tegen de achtergrond van die 20 regels eerder en ook de oude Herodotus melancholiek laten zijn over 's levens loop die van een aanminnig knaapje een monster van wreedheid zal maken? Dat geloof ik toch ook weer niet, hoewel men de mogelijkheid misschien niet helemaal hoeft te verwerpen en in elk geval het in de late lezer niet per se moet willen gispn als hij tot deze stichtelijke overpeinzing wil geraken. Maar worden wij nu een ogenblik strikt philologisch en proberen wij uit te meten of het „δὲ” na „τυραννεύσας” van V 92^e — r. 10 (ed. *Hondius-Schuursma*, Groningen 1949) een ruimte van 20 regels kan overspannen. Op het eerste gezicht lijkt hier helemaal geen aanleiding voor te zijn, want men heeft een direct opeenvolgend „μὲν” en „δὲ”: „dit was dus het orakel, maar toen hij tyran was geworden enz.”. Maar de tegenstelling ligt hier waarlijk niet uitsluitend of zelfs voornamelijk in het orakel! In dit orakel, waarom Cypselus, man geworden, heeft gevraagd, wordt hij als „gelukkig” (olbios) en „koning van Corinthe” begroet — hijzelf en zijn kinderen, maar niet meer de kindskinderen”, men zou zeggen een ditmaal helemaal duidelijk orakel, maar dat toch nog „amphidexios” heet, wat met het geijkte „dubbelzinnig” wordt vertaald, maar daar twijfel ik hier een beetje aan; als het etymologisch mogelijk is zou men hier eerder aan „bijzonder gunstig” denken! Maar al wordt hij hier dan gelukkig koning genoemd, ik geloof niet dat de volgende uitspraak, „maar toen hij tyran was geworden, werd hij zo-en-zo”, daarmee alleen in tegenspraak is gedacht. Deze uitspraak wordt met de grootste stelligheid gedaan, zij volgt asyndetisch na een voor het Grieks zeldzame dubbele punt; niet: *hij werd zulk een man dat hij . . .*, maar: *hij werd zulk een man: veel Corinthiërs enz.* Deze ingelegde pauze, welke het onverwachte van de volgende uitspraak moet onderstrepen, heeft net te veel emphase, dunkt mij, om alleen op de orakelwoorden betrekking te hebben, maar heeft wel degelijk de bedoeling

om de volle nadruk te laten vallen op de tegenstelling tussen wat Cypselus was geworden en datgene wat uit zijn voorgeschiedenis was verteld.

Het hele verhaal over Cypselus vormt een ondeelbaar geheel en leidt van de eerste regel aftotaan de pointe op het eind. De *goddelijke beschikking*, waarvan in de eerste regels sprake is, wordt weer opgenomen door de regel aan het begin van het eigenlijke *Cypselus*-verhaal (dat de naam van de tyran verklaart):

„Tenslotte gaven ze het kind aan de moeder terug en gingen naar buiten en toen ze buiten voor de deur stonden, maakten ze elkaar hevige verwijten en vooral natuurlijk de man, die het het eerst gekregen had, omdat hij zich niet aan de afspraak had gehouden. Na een tijdje kwamen ze tot het besluit weer naar binnen te gaan en allen tezamen het kind te doden.

Maar *het noodlot wilde* dat uit Eëtion's nakomelingschap een ongeluk voor Korinthe zou voortkomen. Labda had namelijk vlak achter de deur gestaan en alles gehoord en uit angst dat ze van plan zouden veranderen en haar kind, als ze het weer in handen kregen, werkelijk zouden doden, verborg ze het op de onwaarschijnlijkste plek die ze kon bedenken, namelijk in een *meelkist* (kypselè); want ze begreep wel dat, als ze omkeerden om het kind te zoeken, ze alles zouden nasnuffelen, en dat gebeurde dan ook. Inderdaad kwamen ze weer binnen en gingen zoeken, maar toen ze het niet konden vinden, besloten ze maar weer terug te gaan en aan de mensen die hen gezonden hadden, te zeggen dat ze hun opdracht volledig hadden uitgevoerd”.

Dat de „*κυφέλη*” een mand of kist zou zijn zoals de woordenboekvertalingen luiden, of meelkist (Dr. O. Damsté), die daar toevallig stond, gelooft wel geen kind of misschien net dat van een philoloog; men heeft dan ook wel allerlei gissingen gedaan, waaronder geloof ik zelfs die van een bijenkorf, die men nu niet bepaald, ook niet in een Corinthisch interieur verwacht (en in dat geval zou naar antieke opvattingen het kind zeker tot een geweldig redenaar zijn opgegroeid, waarvan ons verder echter niets bekend is). Het is trouwens merkwaardig dat geen scholion of glosse uit de oudheid ons hier verder op weg helpt en wij hier volkomen op eigen fantasie zijn aangewezen; de mijnereikt niet verder dan tot de mogelijkheid van een soort „stilletje” dat ik in het voetspoor van onze nieuwste bijbelvertaler Mr. Straat nu wel durf noemen. En het woordenboek geeft mij in zoverre gelijk dat in enkele samenstellingen voor „kypselos of -lis” inderdaad de betekenis „vuiligheid” gegeven wordt, maar alleen voor die uit het oor.

Bij nadere overweging zou ik het verband tussen *κυφέλη* — *oorholte* of misschien ook oorschelp? en de geheimzinnige mand of kist waarin het kind zo goed verborgen was, willen handhaven, maar daarbij in omgekeerde zin denkend. De mand voor zulke primitieve doeleinden gebruikt als in mijn tekst (hierboven) aangeduid, zou m.i. goed de vorm van een oorschelp kunnen gehad hebben. Dat woord, dat dan de gevoelswaarde van „*de korf*” kreeg, zou dan gemakkelijk ook op andere, b.v. bijenkorven, kunnen zijn overgegaan, wat het geval is. Liddell/Scott geven voor *κυφέλη* hollow of the ear, het is dus de vraag of het ook voor oorschelp gebruikt kan worden. De opgegeven plaats bij Poll(ianus) heb ik niet geverifieerd. Hoe dit alles ook zij, dat de *κυφέλη* een onschuldige „kist” of „korf” geweest zou zijn, is haast niet te denken; er is echt wel een luchtje aan!

Cypselos wordt dus in zijn cypsele niet gevonden en als hij tot man is opgegroeid vraagt en krijgt hij het bovenvermelde orakel. Ik geloof

dat we rustig veronderstellen mogen dat voor wie het vertelde en voor wie luisterden het verhaal in zijn geheel een bewijs was van Gods of Lots vreemde en ondoorgrondelijke wegen: hoe een kind, tweemaal uit doodsgevaar gered en door een orakel als zegenrijke held begroet, tot een plaag voor zijn volk kon opgroeien. Wie kan met zekerheid zeggen of niet ook in een enkel gevoelig of overgevoelig gemoed de gedachte is opgekomen aan die grote afstand en tegenstelling tussen de eerste glimlach van een kind en zijn volwassen moordenaarshanden? Natuurlijk, wij moeten ervoor oppassen het „archaische denkpatroon” niet op te vullen met ons eigen gemoedsleven, maar van de andere kant hoeven wij ook niet alle humanistische gedachtegangen af te wijzen in de voortbrengselen van een oude beschaving, wier uitverkiezing het juist was de bakermat van het humanisme te zijn geweest.

Herodotus heeft verteld. Wij hebben het verslag gehoord van een stukje politieke bedrijvigheid in het Griekenland van omstreeks 500 voor Christus en dat was historisch gezien een boeiende aangelegenheid; de verteller lijkt informatie te hebben uit de eerste hand en hij geeft beide partijen wat hun toekomst. De merkwaardige tyran Hippias, „grootste orakelkenner van zijn tijd”, klopt aan de deur, maar hij wordt buitengehouden; hij trekt zich terug naar deTroas, geestelijk en geografisch interessegebied van de Pisistratiden, met het grote achterland Perzië, waar Hippias goede connecties mee onderhoudt. Dat alles is interessant genoeg, maar het hoogtepunt van het verhaal ligt in de zuiver menselijke sfeer: een moeder die haar kind dreigt te verliezen, maar het behoudt, het kind dat dan opgroeit tot misdadig tyran.

Dat is Herodotus, die „gelijkelijk het kleine en het grote verhaalt”. Want het kleine kan groot worden en het grote klein. Het staatkundige kan verbleken in het licht dat uitstraalt van een eenvoudig menselijk woord of nobele daad. De oude historicus moet hoog gestaan hebben boven de kleine én grote bedrijvigheid van zijn tijd; het is alsof hij, met de raadselachtige glimlach van een archaisch beeld, dit alles beluistert en doorgeeft als heeft het hemzelf niet beroerd, maar toch is na vijftienghonderd jaren voor de latere lezers zijn relaas aangrijpend om de belangstelling die het wekt voor de geschiedkundige én menselijke aangelegenheden.

*Amsterdam
Tulpenburg 57*

J. M. KRAMER

Een greep uit de recente Herodotusliteratuur

Nuttige overzichten van de Herodotusliteratuur vindt men in Lampadion 1, blz. 75-84; 6, blz. 86-96 en 98-112 (naast Herodotus ook Thucydides en Xenophon); aan de aldaar vermelde literatuuroverzichten van W. Krause en P. MacKendrick kan thans toegevoegd worden: L. Bergson, *Herodot* 1937-1960, in *Lustrum* 11, 1966 (verschenen 1967), blz. 71-138. De begindatum 1937 werd genomen omdat in het laatst verschenen Forschungsbericht over Herodotus in de *Jahresberichte für die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft* („Bursian“) de literatuur tot 1936 werd behandeld.

We meenden dat onze lezers niet gediend zouden zijn met een mozaïek van boeken en artikels over de meest uiteenlopende aspecten van Herodotus' werk en verkozen daarom de aandacht te vestigen op enkele van de belangrijkste studies die verschenen in de periode na 1960 (eindpunt van het hierboven geciteerde overzicht van L. Bergson) en die tevens representatief zijn voor diverse wijzen waarop de persoon en het werk van Herodotus benaderd worden.

De jongste Herodotusliteratuur wordt o.m. gekarakteriseerd door twee opvallende trekken, die trouwens zeer nauw samenhangen: het voortschrijden van de vóór enkele decennia ingezette revaluatie van Herodotus n.l.s historicus en de pogingen om steeds dieper door te dringen in het eigene van Herodotus' persoonlijkheid.

Herwaardering van Herodotus vindt men in extreme vorm in A. de Sélincourt, *The World of Herodotus*, Londen 1962 (Nederlandse vertaling onder de titel *De wereld van Herodotus*, Aulaboeken nr. 239, Utrecht-Antwerpen 1966). Alleen het eerste van de vijf delen heeft rechtstreeks betrekking op de figuur van de historiograaf, zijn leven, zijn karakter, zijn opvatting van de geschiedschrijving. De volgende twee delen zijn betiteld: „Griekenland vòòr de Perzische oorlogen“ en „De Perzische oorlogen“; zij geven een boeiend overzicht van de politieke, sociaal-economische, culturele en religieuze evolutie van de Griekse wereld tot aan het contact met Perzië, van de opkomst van de Perzische macht en het verloop van het grote conflict. In deze twee delen volgt de auteur grotendeels de tekst van Herodotus, die hij soms parafraseert, dan weer commentarieert of interpreteert en aanvult met gegevens uit andere bronnen. Delen vier en vijf hangen nogal losjes samen met het onderwerp. De schrijver geeft daarin achtereenvolgens een overzicht van de Griekse literatuur en een vluchtige samenvatting van de opkomst en de ondergang van de Atheense democratie.

De meest opvallende eigenschap van dit boek is het enthousiasme waarmee het werd geschreven. De auteur, een „amateur” in de letterlijke betekenis van het woord, publiceerde in 1954 een Engelse vertaling van Herodotus. Zijn vurige bewondering voor deze historicus komt o.m. tot uiting waar de Sélincourt Herodotus met Thucydides gaat vergelijken:

„Herodotus, die de eerste grote geschiedenis schreef in het Grieks, schreef tevens de laatste: want Thucydides, zijn jongere tijdgenoot, vervaardigde een geschiedwerk dat nog wel altijd springlevend is en dus de pretentie van de auteur wettigt het te maken tot een „bezit voor altijd”; maar vergeleken met Herodotus is het boek van Thucydides tendentius van aard, beperkt van visie en moeilijk te lezen wegens het geweld dat hij begaat aan de schone en doorzichtig-heldere Griekse taal” (blz. 12-13).

Elders luidt het:

„Tot voor kort hadden de critici de gewoonte de streng-intellectuele Thucydides te plaatsen tegenover de naïeve Herodotus met zijn naïeve verhaaltjes. Het zou natuurlijk dwaasheid zijn afbreuk te doen aan de intellectuele kracht van Thucydides ....; niettemin is er geen enkel fijngevoelig modern lezer, hoezeer ook bereid om Thucydides recht te doen, die niet beseft dat Herodotus hem op louter intellectueel niveau verre overtreft” (blz. 29).

A. de Sélincourt vindt in het historisch werk van Herodotus een zeldzame combinatie van argeloze opgetogenheid en volwassen intellect; hij noemt Herodotus „misschien de meest briljante geest” van de vijfde eeuw v. Chr. (blz. 374).

Ieder die het boek leest zal er kritiek op kunnen uitoefenen, maar ieder zal er ook iets kunnen uit leren, al was het maar doordat vele spitse formuleringen hem verplichten opnieuw en onafhankelijk na te denken over „the glory that was Greece”.

In 1967 verscheen het eerste deel van de monumentale studie van Kurt von Fritz: *Die griechische Geschichtsschreibung* (1 volume tekst en 1 volume aantekeningen, Berlijn 1967), waarin de auteur een synthese wil brengen van de Griekse historiografie van de oorsprong tot en met Posidonius. Het eerste deel, dat de Griekse geschiedschrijving tot en met Thucydides behandelt, bevat een hoofdstuk (!) van 372 bladzijden gewijd aan Herodotus. Met de honderdveerrig bladzijden noten maakt dit een omvangrijk boek.

De diepgravende kennis van von Fritz van de antieke wijsbegeerte, van de wetenschap, de literatuur maken het hem mogelijk de historio-

grafie te situeren in het geheel van de geestelijke evolutie van de onderscheiden tijdperken. Een dergelijk boek beantwoordt aan een reële nood: na vele decennia van detailonderzoek werd het de hoogste tijd een overkoepelende geschiedenis van de antieke historiografie te schrijven en wel van uit een wezenlijk historiografisch standpunt, wat ook betekent dat de Griekse geschiedschrijving niet zo maar als een genre van de Griekse literatuur wordt behandeld. Het gehele werk heeft als achtergrond de kernvragen van alle geschiedschrijving: de interrelatie tussen het universele en het particuliere, de verhouding tussen kunst en wetenschap, de spanning tussen het kritisch vermogen van de historiograaf en zijn poging om het verleden levend tegenwoordig te stellen.

Ik zal me beperken tot het aanstippen van enkele zienswijzen die ook de bredere lezerskring (waarvoor von Fritz zijn werk blijkens het voorwoord bestemd heeft) kunnen interesseren. Von Fritz blijft de stelling verdedigen, die reeds door Jacoby in de *Realencyclopädie* werd geponeerd, en volgens dewelke Herodotus is begonnen als geograaf en slechts later historicus is geworden. Het nieuwe bij von Fritz ligt echter hierin dat volgens hem Herodotus niet begonnen is met aan descriptieve geografie te doen naar het voorbeeld van Hecataeus, maar dat hij is uitgegaan van een kritiek op het geografisch systeem van Hecataeus. De reizen die Herodotus ondernam zouden in de eerste plaats hierop gericht zijn geweest en mogen niet opgevat worden als rechtstreekse voorbereiding op het samenstellen van een historisch relaas over de botsing tussen Perzië en de Griekse wereld.

Zeer merkwaardig zijn vervolgens de bladzijden waarin von Fritz de visie op Herodotus' historiografisch werk uiteenzet, die we zouden kunnen betitelen als „de theorie van de twee niveaus”. Het is duidelijk dat in het werk van Herodotus de diplomatieke, machtspolitieke factoren niet op de voorgrond staan; evenmin wordt bij het beschrijven van militaire gebeurtenissen het accent gelegd op vragen van tactiek en strategie. Volgens von Fritz speelt bij Herodotus het historisch gebeuren zich af op twee niveaus. Het ene is dat van de meest individuele bestrevingen: ambities, intriges, vriendschap, wraak, enz.; het andere is dat van de grote, bredere aspecten van het menselijk bestaan: de onzekerheid van het menselijk leven in het algemeen, het gevaar waaraan alles onderworpen is wat boven de gewone maat uitstijgt, de tegenstelling tussen oosterse pracht en Griekse eenvoud. Belangrijk voor het begrijpen van Herodotus' historisch werk — aldus von Fritz — is dat dit hogere niveau een

grote rol speelt niet alleen bij de selectie van de feiten, maar evenzeer bij de chronologische ordening van het feitenmateriaal en bij het uitoefenen van kritiek op de bronnen. Door verscheidene voorbeelden tracht von Fritz aan te tonen dat Herodotus, in gevallen waar zijn zin voor kritiek in conflict treedt met zijn hogere inzichten in het verloop van de geschiedenis, b.v. chronologische onjuistheden opneemt of tegenstrijdige versies die hem ongetwijfeld bekend waren achterwege laat. Men vindt hier een merkwaardige poging om datgene te verklaren wat op het eerste gezicht voorkomt als een soort „inconsequentie” in de historische methode van Herodotus: men ziet hem soms scherpe kritiek uitoefenen op detailpunten of althans op punten van ondergeschikt belang en anderdeels merkt men dat hij verhalen opneemt die wegens chronologische of andere anomalieën in hun gegeven vorm bezwaarlijk als historisch kunnen beschouwd worden.

Eén van de gedachten of motieven van Herodotus' werk waarop von Fritz zeer sterk de aandacht vestigt, is de tegenstelling tussen de Griekse ἐλευθερία en het oosterse despotisme dat leidt tot verknechting. Voor een dieper inzicht in de gedachtenwereld van Herodotus is het goed er zich rekenschap van te geven dat deze tegenstelling niet in zwart-wit-contrasten wordt uitgewerkt. Zo accentueert Herodotus in de loop van zijn werk niet alleen de positieve kanten van de Griekse vrijheid, maar heeft hij ook oog voor de negatieve aspecten die vooral tot uiting komen in de verdeeldheid tegenover het Perzisch gevaar en in de rivaliteiten die er ontstaan naar aanleiding van het bekleden van het oppercommando.

Nog één merkwaardig element: op de vraag waarom Herodotus als historicus hoog moet geciteerd worden, antwoordt von Fritz dat Herodotus een feilloos instinct bezat om het historisch interessante te zien en in zijn relaas voelbaar te maken. Een radicale historische kritiek haalt niet noodzakelijk de gehele waarheid te voorschijn; het kan soms belangrijker zijn de getuigen vrijuit te laten spreken. Door verhalen op te nemen die in Egypte, in Perzië, in de diverse Griekse steden werden verteld, door weer te geven hoe verschillende mensengroepen zich het verleden voorstelden, heeft Herodotus een beeld gegeven van de geestelijke atmosfeer van zijn tijd, een beeld dat door zijn verscheidenheid, levendigheid en praegnantie het relaas van vele, meer kritische historici overtreft.

We kunnen over dit boek van von Fritz tenslotte maar zeggen: lees en herlees deze briljante synthese.

Ongeveer gelijktijdig met het werk van K. von Fritz, hoewel officieel vroeger gedateerd, verscheen het lang verwachte boek van de Amerikaanse Herodotuskenner H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus* (374 blz., Cleveland, 1966). Door een aantal artikels was deze auteur reeds bekend geworden als een eminent Herodotus-interpretator en het is onze stellige overtuiging dat het verschijnen van dit boek, waaraan Immerwahr ongeveer twintig jaar heeft gewerkt, een datum zal blijven in de geschiedenis van de Herodotus-studie.

Hoewel het boek zich in de eerste plaats tot specialisten richt, menen we toch even de aandacht te mogen vestigen op opzet en benaderingswijze van de auteur. De titel alleen reeds onthult bedoeling en werkmethode: doorheen de vorm, uitgaande van de vormaspecten van het werk, wil Immerwahr doordringen in de gedachtenwereld van Herodotus. De fundamentele gedachte waarop het werk werd gebouwd kan wellicht als volgt worden samengevat. De vorm van Herodotus' werk is geen arbitraire schepping, maar geeft gestalte en uitdrukking aan zijn opvattingen over de structuur zelf van het historisch gebeuren; de verhaalstructuur is onlosmakelijk verbonden met de visie van de auteur op het verloop van het historisch proces, „The historian must be a writer, not in order to beautify history, but in order to understand it” (blz. 4). Deze verhaalstructuur, zoals ze door Immerwahr in detail wordt ontleed, legt een diepe innerlijke eenheid bloot. Hier wordt definitief afgerekend met de gangbare voorstelling volgens dezelve Herodotus zogen. „Excursussen” zou hebben ingelast. Deze opvatting is volgens Immerwahr typerend voor het benaderen van Herodotus' werk met moderne of tenminste post-Herodoteïsche begrippen. Wat wij als excursus zouden beschouwen, maakt voor Herodotus integrerend deel uit van het historisch relaas. In het voorbij gaan willen we even aanstippen dat intussen een gelijkaardige stelling werd verdedigd door H. F. Bornitz in *Herodot-Studien. Beiträge zum Verständnis der Einheit des Geschichtswerks*, Berlijn, 1968.

Tenslotte willen we nog de aandacht vestigen op een kortere bijdrage, die een aardige algemene introductie vormt tot persoonlijkheid en werk van Herodotus: het artikel van de Xenophon-specialist H. R. Breitenbach, *Herodotus Pater Historiae*, in *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte*, 16, 1966, blz. 465-500 (met opgave van de belangrijkste bibliografie).

Brussel
Ninoofsesteenweg 382

H. VERDIN

NEDERLANDSE UITGAVEN OVER HERODOTUS:

J. J. E. Hondius-J. A. Schuurmsma. Herodotus. Hiltoriën; 1944. 1e dr., J. B. Wolters. Groningen (tekst-uitgave).

B. A. van Groningen, Inleiding, tekst en commentaar op de Historiën, 1e dr. 1945, E. J. Brill, Leiden.

G. J. D. Aalders. De Geschiedenis van Koning Croesus. Zwolle, Tjeenk Willink; Redux-serié, no. 3.

Herodoot van Halikamassus. Negen Boeken der Historiën, gezegt de Musea. Vert. door: O. D. (= Olfert Dappert, niet Onno Damsté), Amsterdam 1665.

Ch. M. van Deventer, Muzen van Herodotus. Amsterdam 1893-95.
(literator en scheikundige, behorend tot de late tachtigers.)

Hèrodotos' Historiën, vertaald en ingeleid door Dr. Onno Damsté. Uitg. W. de Haan; Bussum; 1968.

(Zie hierover in dit nummer, blz. 174).

HERODOTUS

De Knidiërs willen van hun schiereiland een eiland maken om zich te verdedigen tegen Harpagos, de veldheer van Kyrus.

„ . . . toen de Knidiërs nu met man en macht daaraan werkten, leek het wel, dat de werklieden in abnormaal sterke mate en blijkbaar door goddelijk ingrijpen wonden opliepen aan verschillende lichaamsdelen, maar in het bijzonder aan de ogen bij het verbrijzelen van de rots. Daarom zonden zij orakelgezanten naar Delphoi om te vragen waaraan de tegenslag te wijten was. De Pythia gaf hun, naar de Knidiërs zelf verklaren, het volgende orakel in iambische zesvoeters:

‘Op d’engte bouwt geen bolwerk, graaft er ook geen gracht;
Had Zeus gewild, hij had een eiland wel gemaakt’.

Na dit orakel van de Pythia hielden de Knidiërs op met graven en toen Harpagos met zijn leger naderde, gaven zij zich zonder strijd aan hem over”¹.

. . . EN DE DELTAWERKEN:

„Maar toch kan ik bij het aanschouwen van dit gigantisch mensenwerk — daarvoor heb ik teveel Herodotus gelezen — de gedachte aan hybris niet van me afzetten, waartegen de goden straffend de hand verheffen. Ach nee, gelukkig zijn er in onze tijd geen straffende goden meer, bestaat er geen afgunst van goden zoals vroeger in de dagen van Herodotus”.

Mevr. S. J. Suys-Reitsma. in: De Groene 1959, over een tocht door Zeeland.

¹ Vert. Dr. O. Damsté.